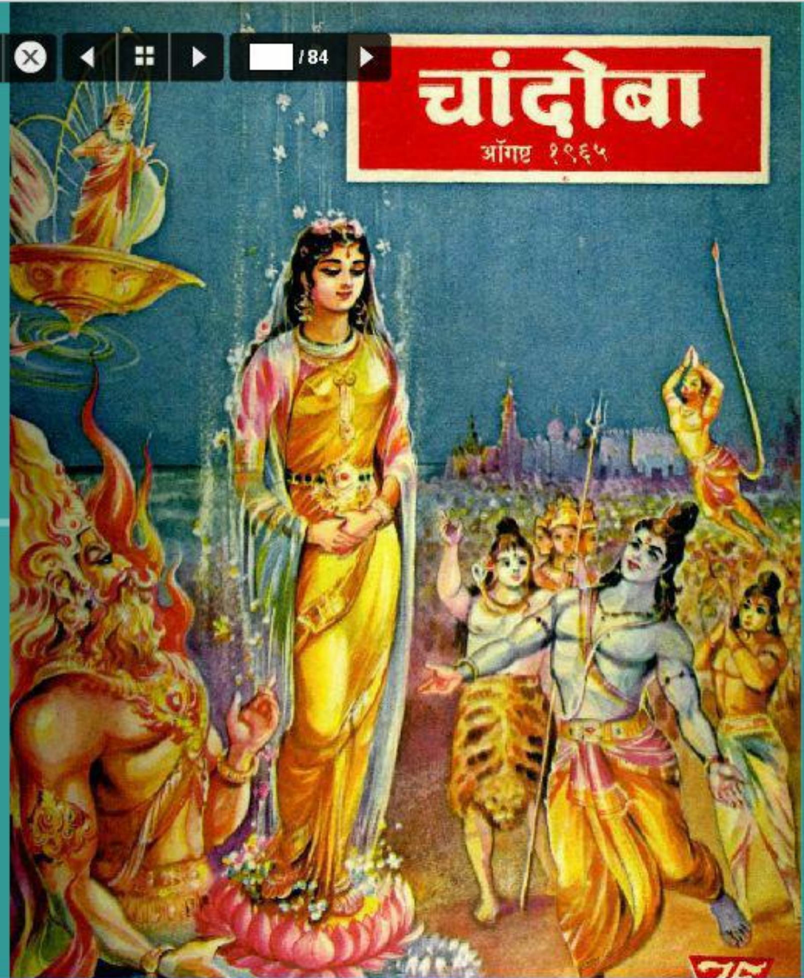

चांदोबा
ऑगष्ट १९६५

भारताचा इतिहास

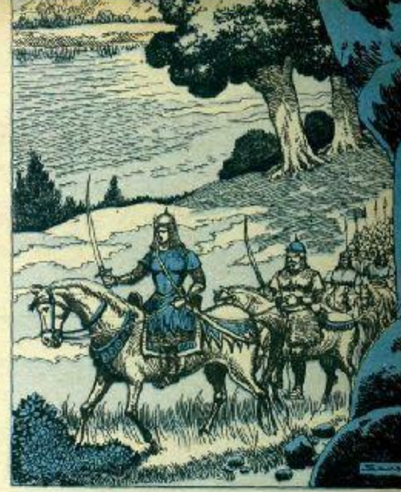

सन १५९५ पर्यंत अकबराचें राज्य हिमालयापासून नर्मदेच्या काठापर्यंत व हिंदुकूश पर्वतापासून ब्रह्मपुत्रा नदीपर्यंत पसरलें. अकबरानें आपलें साम्राज्य दक्षिण हिंदुस्थानांत वाढविण्याचा विचार केला. अहमदनगर, विजापुर गोवळकुण्डा, खानदेश इत्यादि राज्यें आपल्या अमलाखालीं यावीं असें त्याला वाटलें. पोर्तुगिजांनीं समुद्र-किनाऱ्यापासून आंतल्या प्रदेशांत प्रवेश करूं नये असें देखील त्याला वाटत होतें.

दक्षिणेकडील राज्यें भाऊबंदकीमुळें कमकुवत झालीं होतीं. १५७१ मध्यें अकबरानें आपले दूत त्या राज्यांच्या सुलतानांकडे पाठवून दिल्लीच्या बादशाहाच्या छत्रछायेखालीं त्यांनीं यावें असा निरोप पाठविला. परंतु या गोष्टीस कोण कबूल होणार? खानदेशाचा नवाब मिया बहादुर-शाह यानें देखील नकारात्मक उत्तर दिलें. तेव्हां अकबर बादशाहनें आपला दुसरा मुलगा मुराद व बैरमखानाचा मुलगा अब्दुर रहीम यांना सेनापति नेमून अहमदनगरवर स्वारी करण्यास पाठविलें. चांदबीबीनें मोगलांना मोठ्या शौर्यानें तोंड दिलें. १५७६ मध्यें मोंगलांनीं तिच्याशीं संधी करून घेतली.

संधीच्या अटीप्रमाणें बरारप्रांत मोंगलांना मिळाला व मोंगलांनीं चांदबीबीच्या मुलाला अहमदनगर राज्याचा वारस म्हणून कबूल केलें. त्याबरोबर त्यानें अकबराचा मांडलिक म्हणून रहावें अशी अट लावली. चांद-बीबीला राज्यकारभार सोडून द्यावा लागला. परंतु ही संधी अहमदनगरच्या नागरिकांना मान्य नव्हती. त्यांनीं मोगलांना बरार प्रांताच्या बाहेर काढण्याचा पुष्कळ प्रयत्न केला. सन् १५७८ च्या फेब्रुवारी महिन्यांत गोदावरी नदीच्या काठीं सूपा येथें मोंगलांना जय मिळाला. चांदबीबी मरण पावली. १६७६ मध्यें मोंगलांनीं अहमदनगरचें राज्य आपल्या साम्राज्याला जोडलें.

खानदेशावर स्वारी करण्यासाठीं स्वतः अकबर निघाला. या स्वारींत त्याला जय मिळाला. त्याच्या आयुष्यांतला शेवटचा जय होय. यापूर्वींच त्याच्या मुलानें त्याच्या विरुद्ध बंड केलें होतें. त्यानें अलाहाबाद येथें जाऊन स्वतःला स्वतंत्र बादशाह म्हणून जाहीर केलें. त्यानें १६०३ मध्यें आपल्या वडिलांचा एक विश्वासपात्र मंत्री अबुलफजल याचा खून करविला होता. १६०३ मध्यें सुलताना बेगमनें पितापुत्रांत संधी घडवून आणली. पण ती फार दिवस टिकली नाहीं. सलीमनें पुन्हां अलाहाबाद येथें जाऊन बंडाळी सुरू केली. मानसिंह इत्यादि वरिष्ठ दरबाऱ्यांनीं अकबराला सल्ला दिला कीं गादीला वारस म्हणून खुश्रूला नेमावें. अनेकांनीं त्या विरुद्ध मत दिलें. अकबराच्या मुलांत जिवंत असा एकटा सलीमच होता. अकबरानें त्याला एक 'खट्याळ' व 'द्वाड' मुलगा म्हणून क्षमा केली. त्यानंतर अकबर फार दिवस

जिवंत राहाला नाहीं. १७ ऑक्टोबर १६०५ या रोजीं तो मरण पावला.

अकबराच्या व्यक्तित्वाच्या विकासास अनेक कारणें झालीं. तैमूरलंगाच्या वंशांत कित्येक जगतजेते जन्मले. त्यांना ललित-कलांची आवड होती. सूफी तत्वज्ञानामुळें त्यांच्यावर तो परिणाम झाला. अकबराला आईकडून सहिष्णुतेचें बाळकडू मिळालें होतें. तो काबूल मध्यें रहात असतां कित्येक सूफी संतांचा सहवास त्याला लाभला होता. रजपूत स्त्रियांशीं लग्न केल्यामुळें हिंदधर्मा-विषयीं त्याच्या मनांत आदरभाव वाढला

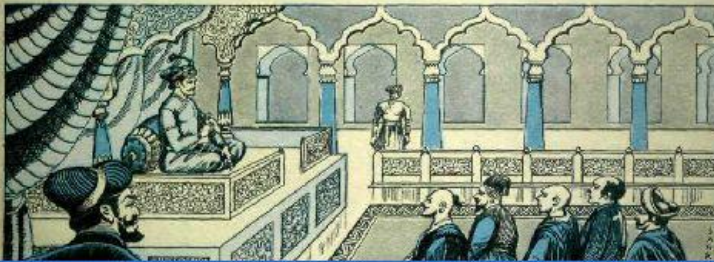

होता. त्याच्या धार्मिक विचारांत देखील फार बदल झाला होता. धर्म व मतमतांतर पाहून त्याला त्यांची इतकी चीड आली कीं धार्मिक ऐक्य स्थापन करण्याचें जणुंकांहीं एक वेडच त्याच्या डोक्यांत शिरलें. सर्वांना संमत असा एक धर्म स्थापन करण्याचें स्वप्न तो पाहूं लागला. त्यामार्गें साम्राज्यांत शांतता नांदेल असें त्याला वाटे.

त्यानें मुसलमान मौलवींच्याबरोबर हिंदू, जैन, पारसी व ख्रिस्ती पंडित व विद्वन्मंडळी यांची एक सभा बोलावून शास्त्रार्थ करविला. त्याला प्रत्येक धर्मांत चांगल्या गोष्टी आढळून आल्या. परंतु त्यानें एकहि धर्म स्वीकारला नाहीं. उलट त्यानेंच 'दीने इलाही' नांवाच्या नवीन धर्माची स्थापना केली. त्यांत हिंदू, मुसलमान, ख्रिस्ती धर्मांचीं कांहीं उत्तमोत्तम तत्वें होतीं. तरी त्यानें तो धर्म कबूल करण्यासाठीं कोणावर अत्याचार केला नाहीं. त्यानें मुसलमान मुल्लांना आपल्या मुठींत दाबून ठेवलें व अत्याचार करूं दिला नाहीं.

भारताच्या इतिहासांत अकबराला त्याच्या व्यक्तिगत गुणांमुळें एक प्रमुख स्थान मिळालें. युद्धकौशल्य, उदार स्वभाव, न्यायपालन व उत्तम संस्कार हे त्याचे मुख्य गुण होत.

"तो एक सामान्य मनुष्य नसून एक देवपुरुष होता" हे जहांगीर बादशाहचे त्याच्या वडिलांविषयींचे उद्गार आहेत. अकबराच्या अंगांत असामान्य असें साहस व शारीरिक शक्ति पण होती. युद्धप्रसंगीं किंवा शिकारीच्यावेळीं तो कधीं भ्याला नाहीं. त्याचें बोलणें व वागणें फार आकर्षक व प्रभावशाली होतें.

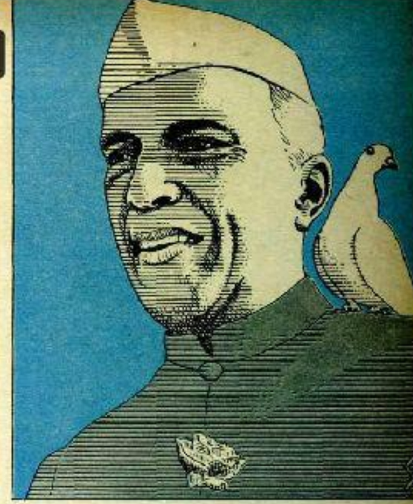
नेहरू चरित्र

[१२]

रामचंद्र हा महाराष्ट्राचा रहिवाशी होता.

तो फिजी देशांत मजूर म्हणून कांहीं काळ काम करून शेवटीं अयोध्या येथें येऊन राहूं लागला होता तो खेडेगांवांत हिंडे, तुलसीदासांच्या रामायणांतील दोहे व चौपाया म्हणे आणि शेतकऱ्यांची करुण कथा आपुलकीनें ऐके. अयोध्या, फैजाबाद रायबरेली, प्रतापगड वगैरे जिल्ह्यांत सीता-रामाच्या फार गमतीदार गोष्टी ऐकायला मिळतात. तुलसीरामायण तर सर्वांनाच माहीत. त्यापैकीं कांहीं निवडक चौपाया व दोहे रामचंद्र उदाहरण म्हणून म्हणत असे. तसा तो जास्त शिकलेला नव्हता. तो शेतकऱ्यांची सभा करी व त्यांच्यांत परस्परांत मैत्रीभाव वाढविण्याचा यत्न करी. 'सीता राम' हा त्याचा जयघोष होता. त्यानें खेडे गांवांचें संगठन केलें.

शेतकरी वर्गांत त्यानें जागृति उत्पन्न केली व त्यांची संगठना केली हें खरें. परंतु त्यांना कांहीं कार्यक्रम तो देऊं शकला नाहीं.

शेतकरी वर्गांत उत्साह व त्वेष वाढल्यानंतर त्यांचें मार्गदर्शन कोणी दुसऱ्यानें केलें तर बरें या हेतूनें त्यानें अलाहाबादपर्यंत तो प्रवास घडवून आणला. तेथें देखील त्यानें आपल्या चळवळीचा प्रचार केला.

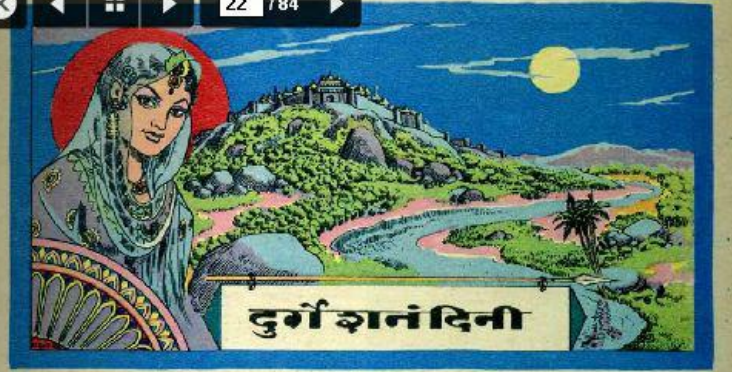
त्यानंतर आणखी एक वर्ष रामचंद्र शेतकऱ्यांच्या चळवळींत भाग घेत राहाला. दोनदां तीनदां तुरुंगांत गेला. परंतु त्यानंतर त्याच्या वागणुकींत बेफिकीरपणा व उर्मटपणा दिसूं लागला. नंतर त्याच्यावरचा विश्वासपण उडूं लागला. त्याला चळवळ सोडून बाजूला सरावें लागलें.

त्यापूर्वी त्यांना हिंदुस्तानींत बोलतांदेखील येत नव्हतें. आतां त्यांना चांगलें बोलतां येऊं लागलें. आतां दहा लोकांसमोर व दहा हजारांसमोर कसें बोलावयाचें हे ते शिकले. त्यांनीं व्याख्यानें झोडलीं नाहींत. गरीब लोकांसमोर व्याख्यानें झोडून उपयोग तरी काय ? त्यांना भेटायला जे लोक येत त्यांच्याच जवळ ते बोलायला शिकले. लक्षावधि लोकांना ते संबोधन करून बोलत तेव्हां ऐकणारांना त्यांच्याविषयीं एक आत्मीय भाव वाटे. त्यांचा आवाज दूरवर ऐकूं येत नसे. तेव्हां खेडेगांवांत लाऊड स्पीकर नव्हते. पुष्कळ शेतकऱ्यांना त्यांचा आवाज ऐकूंच येत नसे आणि ज्यांना ऐकूं येई त्यांना किती कळे हें सांगणें कठीण आहे. परंतु जे कोणी सभेला येत त्यांचें त्यांच्यावर अपार प्रेम व विश्वास होता.

शेतकऱ्यांची वाढती चळवळ नेहरूंनीं स्वतः पाहिली. ते नेहमीं खेडेगांवांत जात. शेतकरी आतां तेवढे मुळमुळीत राहाले नव्हते. जमीनदारांच्या नोकरांचा जुलूम कमी होऊं लागला होता. अन्याय व अत्याचारला उतरती कळा लागली होती. गांधीजींच्या सत्याग्रहाचा परिणाम खेडोपाडीं वाढूं लागला होता. कांग्रेसच्या कार्यकर्त्यांनी 'शेतकऱ्यांचे कष्ट दूर करणें' ही गोष्ट आपल्या कार्यक्रमांत जोडली होती. स्वराज्य या एका नांवांत त्यांच्या सर्व आशा व आकांक्षा मूर्तरूप झाल्या होत्या.

राष्ट्रीय चळवळ व शेतकऱ्यांची चळवळ दोन्ही मिळून चालू लागल्या. दोन्हींत अविनाभाव संबंध होता. तरी दोन्ही निरनिराळ्या चळवळी होत्या. गांधीजींच्या प्रभावानें शेतकऱ्यांनीं अहिंसामार्ग स्वीकारला.

[१३]

कतलूखानाच्या अंतःपुरांत अद्याप नृत्यगान चालूंच होतें. कतलूखान झिंगून जाऊन मधून मधून "साकी साकी" असें बोलत होता. विमला दारूचे पेले एकामागून एक भरून त्याला पाजीत होती व नशेच्या धुंदींत तो बरळत होता.

विमला नृत्य करूं लागली. तिच्या नृत्यावर मोहित होऊन नबाबानें तिला जवळ बोलाविलें. विमला जणुंकांहीं तयारच होती. त्यानें तिचा हात धरून तिला जवळ ओढलें मात्र विमलानें कट्यार त्याच्या छातींत भोसकली.

कतलूखान "मेलों ! मेलों !" म्हणून ओरडला व सारा महाल त्याच्या आवाजानें दुमदुमला तेव्हां अंतःपुरांतल्या स्त्रियांना कळलें तो जमिनीवर उपडा पडला होता. अशा प्रकारें विमलानें पतीच्या वधाचा सूड घेतला.

कतलूखान ओरडला म्हणून धांवपळ सुरू झाली. परंतु त्याला कोणी मारलें हें कळण्यापूर्वींच विमला महालाबाहेर पडली होती. सर्व ओरडूं लागल्या—"धांवा, धांवा ! नबाबांचा खून झाला." विमलापण त्यांच्या सुरांत सूर मिळवून मोठमोठ्यानें ओरडत

श्री बंकिमचंद्र चट्टोपाध्याय

बाहेर गेली. दारांत कांहीं पाहारेकरी उभे म्हणाली—"सर्वनाश! मोंगल शिरले आहेत अंतःपुरांत. नवाबांचा जीव संकटांत आहे." त्या मूर्खांना आंत पाठवून ती बाहेर किल्ल्याच्या मुख्य फाटकाजवळ आली आणि पाहारेकऱ्यांना ओरडून सांगूं लागली—"बघतां काय? धांवा! मोंगल शिरले आहेत अंतःपुरांत! पळा आंत! नाहीं तर नवाबांचा जीव वांचणें अशक्य!"

किल्ल्याच्या फाटकावर पाहारा देणारा पाहारेकरी तें ऐकून व मागचा पुढचा विचार सोडून नवाबाच्या खास महालाकडे धांवले. विमलाचा मार्ग मोकळा झाला. ती पाहारेकऱ्यांच्या हातावर तुरी देऊन किल्ल्याबाहेर निघून गेली. एका झाडाखालीं कोणीतरी बसलेला तिला दिसला. तिनें अभिरामस्वामींना छान ओळखलें.

तो म्हणाला—"मला भीति वाटत होती, आंत हा गोंधळ कसला?"

"मला वैधव्य देणाऱ्याला मी नरकांत पाठविलें आहे!" विमला म्हणाली. "आतां आपण क्षणभर देखील या जागीं थांबतां कामा नये. चला आश्रमाकडे जाऊं या. तिलोत्तमा सुरक्षित पोंचली कीं नाहीं?" विमलानें विचारलें.

"तिलोत्तमा आस्मानीबरोबर पुढें गेली आहे. चल, आपणदेखील जाऊं. वाटेंतच गांठ पडेल." अभिरामस्वामी म्हणाला.

दोघें थोड्याच वेळांत आश्रमांत जाऊन पोंचलीं. एका मिनिटापूर्वींच तिलोत्तमापण आश्रमांत पोंचली होती.

"ईश्वरकृपेनें तुम्ही दोघी सुखरूप येऊन पोंचलांत. पण येथें फार थांबणें धोक्याचें आहे. मुसलमानांची नजर जर का तुमच्यावर पडली तर आपल्यापैकीं एकाला देखील ते जिवंत सोडणार नाहींत. रात्रीच्या

रात्रीं आपण येथून पसार झालें पाहिजे." अभिरामस्वामी म्हणाला.

विमलानें नवाबाच्या छातींत सुरी भोसकल्यानंतर थोड्या वेळानें नवाबाचा एक अधिकारी घाईघाईनें तुरुंगाच्या दारांत आला. जगतसिंह तेथेंच कैदेंत होता. अधिकारी त्याला म्हणाला—"नवाब आतां कांहीं क्षणांचेच पाहुणे आहेत. तुम्हांला घेऊन यायला त्यांनीं मला पाठविलें आहे. लवकर चला!"

जगतसिंहानें चकित होऊन विचारलें—"होय, पण झालें तरी काय?"

"कोणी तरी शत्रूनें अंतःपुरांत शिरून नवाब साहेबांना कट्यार भोसकली आहे! गुन्हेगार पळून गेला आहे. नवाबसाहेब मरणाच्या वाटेवर आहेत. लवकर आलां नाहींत तर भेट होईल कीं नाहीं शंकाच!" तो अधिकारी घाईघाईनें म्हणाला.

जगतसिंहानें कतलुखानाला जाऊन पाहिलें तेव्हां आयशा, दासदासी, उस्मान, नवाबाची इतर मुलें व सल्लागार चारीबाजूला घोळका करून उभे होते. बहुतेक सर्व रडत होते. आयशा आपल्या वडिलांचें डोकें मांडीवर घेऊन अश्रू ढाळीत होती. जगतसिंह

येऊन पोंचला त्याच वेळीं ख्वाजा ईसा नांवाचा एक मंत्री हात धरून त्याला नवाबाजवळ घेऊन गेला आणि नवाबाला ऐकूं जाईल अशातऱ्हेनें जवळ तोंड नेऊन म्हणाला—"युवराज आले आहेत!"

कतलुखान खोल आवाजांत म्हणाला—मी एका घटकेचा पाहुणा आहें. आतां वैर कसलें?"

"वैर माझ्या मनांतदेखील नाहीं." जगतसिंह म्हणाला.

"माझीं मुलें लहान आहेत. युद्ध बंद करा. संधी...." बोलतां बोलतां अशक्त-

पणामुळें तो थांबला. त्यानें पाणी मागितल्यावर आयशानें थोडें सरबत त्याच्या तोंडांत घातलें. नवाब पुन्हां जगतसिंहाकडे वळून कांहीं तरी म्हणाला. थोड्याच वेळानें त्यानें विचारलें—"मग कबूल आहे ना?"

"पठान बादशाहाचा अंमल कबूल करायला तयार असतील तर मी संधी करून देण्याची खटपट करून पाहीन." जगतसिंह म्हणाला.

नवाब अस्पष्ट आवाजांत पुन्हां म्हणाला—"ओरिसा!"

"माझा यत्न यशस्वी झाला तर आपल्या मुलांचा वांट्याला ओरिसा प्रांत राहील." जगतसिंह म्हणाला.

नवाबाच्या तोंडावर मृत्यकळा स्पष्ट दिसत होती तरी तें उत्तर ऐकून थोडा वेळ का होईना त्याच्या तोंडावर हास्य झळें.

"ठीक! तूं स्वतंत्र आहेस! खुदा तुझें कल्याण करो!" नवाब म्हणाला. जगतसिंह निघाला तेवढ्यांत आयशा नवाबाच्या कानांत कांहीं तरी पुटपुटली. नवाबानें खूण केल्यावर ख्वाजा ईसा जगतसिंहाला पुन्हां नवाबाजवळ बोलावून घेऊन आला. म्हणाला—

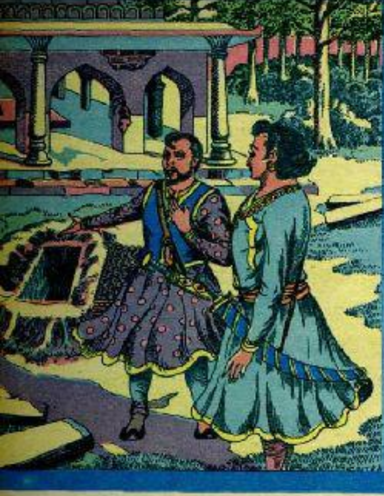
"नवाब साहेबांना आणखी कांहीं सांगावयाचें आहे."

जगतसिंहाला जवळ बसायला सांगून नवाब म्हणाला—"कानांत!" जगतसिंहानें आपला कान जगतसिंहाच्या तोंडाजवळ नेला. म्हणाला—"मी तिलोत्तमेला अनाथ केलें आहे. ती निष्कलंक आहे...." पुढें तो आयशाविषयीं कांहीं सांगणार तेवढ्यांत त्याचें प्राणोत्क्रमण झालें.

जगतसिंहाला कैदेंतून मुक्तता मिळाली. तो आपल्या वडिलांच्या छावणींत जाऊन पोंचला. त्यानें मोंगलांची पठानांशीं संधी करून दिली. ओरिसा प्रांतांत त्यांची स्वतंत्र सत्ता मान्य करण्यांत आली. परंतु एक अट लावण्यांत आली, त्यांनीं मोगलांचें मांडलिक म्हणून रहावें. संधीच्या अटीप्रमाणें दोन्हीं पक्षांनीं परस्परांना नुकसान भरपाई दिली. परंतु हें सर्व पुरें होण्यास कांहीं काळ लोटला.

मोगलांचें सैन्य पाटण्याकडे निघालें. एकदां जगतसिंह नवाबाच्या महालांत सकुटुंब निरोप घेण्यासाठीं गेला. उस्मान व ख्वाजा ईसा याचा निरोप घेऊन तो आयशाचा निरोप घेण्यासाठीं तिच्या खोलीजवळ गेला.

नोकराच्या हातीं भेटायला आलों आहे असा निरोप आंत पाठविला.

"युवराज! आतां मी आपणांस कशीं भेटूं? क्षमा करावी!" आयशानें त्याच नोकाराच्या हातीं उत्तर पाठविलें. जगतसिंह हताश होऊन आपल्या छावणीकडे निघाला. किल्ल्याच्या फाटकाजवळ त्याला उस्मान उभा असलेला दिसला. तो त्याच्या बरोबर चालूं लागला.

"सेनापति! आपल्याला कांहीं हवें असल्यास हुकुम करावा!" जगतसिंह त्याला म्हणाला.

"आपल्या लोकांना पुढें जायला सांगा! आपल्याशींच कांहीं काय आहे." उस्मान म्हणाला. जगतसिंहानें आपल्या लोकांना पुढें जायला सांगितलें आणि स्वतः मागें थांबला. उस्माननें देखील एक घोडा मागवला. दोघे घोड्यावर बसून बरोबर निघाले.

उस्माननें दाट झाडींतली वाट घेतली आणि पांढऱ्या किल्ल्याच्या दिशेनें घोडा वळवला. दोघे घोड्यावरून उतरून किल्ल्यांत गेले. त्या किल्ल्याच्या मध्यभागीं एक कबर खणून ठेवलेली होती. परंतु तिच्यांत पुरण्यासाठीं कोणाचें प्रेत नव्हतें. कबरीच्या जवळच एक चितापण रचलेली दिसली. तिच्याजवळ देखील प्रेत बीत कांहीं नव्हतें.

"हें सर्व काय बुवा? सर्वच विलक्षण दिसतें आहे." जगतसिंह म्हणाला.

"ही सर्व व्यवस्था मींच करविली आहे. मी मेलों तर तूं मला या कबरींत पुरून टाक. तूं मेलास तर मी या चितेवर तुझा सुरू देह ठेवून तुझा दाहसंस्कार करीन." उस्मान म्हणाला.

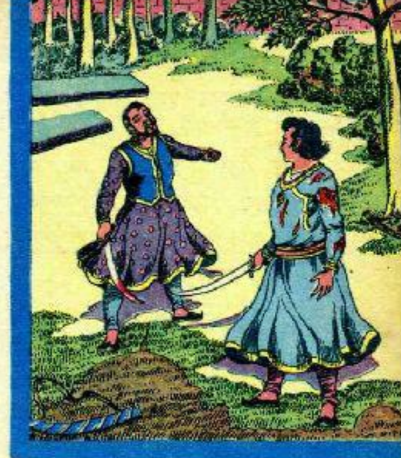
"हेतू?"

"आपल्या दोघांपैकीं एकाला मरावें लागणार आहे. आयशाच्या दोन प्रेमिकांना या जगांत जगण्याचा अधिकार नाहीं." उस्मान म्हणाला.

असें सांगून उस्मान आपली तलवार उपसून जगतसिंहाच्या अंगावर तुटून पडला. जगतसिंहानें पण आपली तलवार उपसून उस्मानचा वार अडवला. दोघांचें द्वंद्व युद्ध झालें. दोघे उत्तम योद्धे होते. परंतु जगतसिंह अजून चांगला बरा झाला नव्हता. त्याच्या जखमा चांगल्या भरून आल्या नव्हत्या. मधून मधून त्यांतून रक्तदेखील वहात होतें. उस्मानावर मार करण्याचा विचारच त्याच्या मनांत आला नाहीं. तो आत्मरक्षणासाठींच द्वंद्वयुद्धास सिद्ध झाला होता. म्हणून उस्मानच्या अंगाला एक देखील जखम झाली नाहीं.

या स्थितींत स्वतःचें रक्षण करणें अशक्य आहे, हें समजून जगतसिंह उस्मानला म्हणाला—"पण हें द्वंद्व युद्ध कशाला? बंद कर युद्ध, मी हारलों, तूं जिंकलास."

उस्मान जोरानें हंसून म्हणाला—"थट्टा करूं नकोस. रजपूत असा भितरा नसतो. युद्ध केलेंच पाहिजे. मी तुला ठार करीनच. जर मीच मेलों तरी तुला आयशा मात्र मिळणार नाहीं."

"मला आयशा नको आहे. तिच्यावर माझें प्रेम नाहीं." जगतसिंह म्हणाला.

"तुझें नसेल तिच्यावर प्रेम. पण तिचें आहेना तुझ्यावर. तुझा कांटा दूर केल्याशिवाय माझ्या मनाचें समाधान होणार नाहीं." असें सांगून उस्मान तलवार घेऊन पुढें आला.

जगतसिंहानें आपली तलवार दूर फेंकून दिली व म्हणाला—"मी संकटांत पडलों असतां तूं माझा जीव वांचविलास. तुझ्यावर वार करण्याची माझी इच्छा नाहीं."

उस्मानला राग आला त्यानें त्याला लाथ मारून त्याचा अपमान केला व म्हणाला—

"भीतऱ्या ? शेपूट दाबून पळून जातोस होय ? तूं योद्धा आहेस ?"

आतां यात्र जगतसिंहानें गय करणें व्यर्थ समजून आपली तलवार उचलली व उस्मानवर हल्ला केला. त्यानें एका मागून एक भराभर वार केले. उस्मानचें धैर्य खचूं लागलें. तो खालीं पडला. जगतसिंह त्याच्या छातीवर चढून बसला. त्याची तलवार हिसकावून घेऊन दूर फेंकून दिली व दोन्ही हातांनीं त्याचा गळा दाबून विचारलें— "युद्धाची खुरखुरी जिरली कीं नाहीं ?"

"जिवांत जीव असेपर्यंत तुला जिवंत सोडणार नाहीं." उस्मान म्हणाला.

तुझा जीव घ्यायला मला एक क्षणदेखील लागणार नाहीं." जगतसिंह म्हणाला.

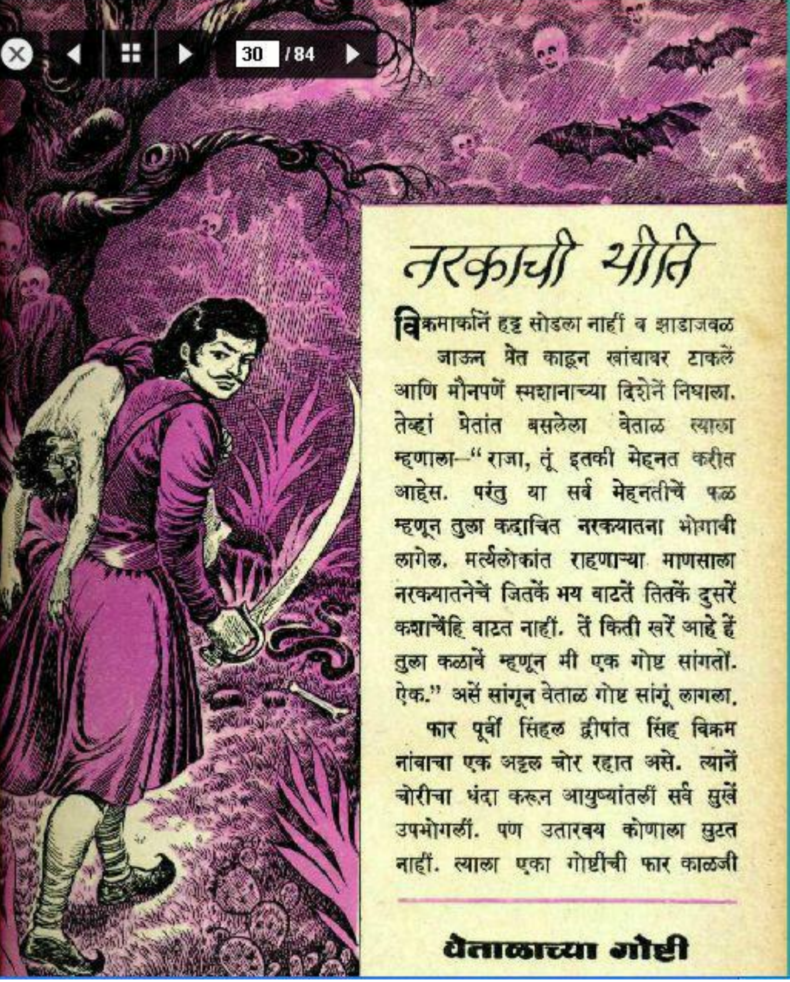
"तर मग ठार कर मला. मला जिवंत सोडलेंस तर तुझा जीव घेतल्या-शिवाय राहणार नाहीं." उस्मान म्हणाला.

"ठीक ! मी आपल्या उपकारकर्त्याचा जीव घ्यायला तयार नाहीं. मला तुझी भीति वाटत नाहीं." जगतसिंह म्हणाला. त्यानें उस्मानची तलवार दूर फेंकून दिलीच होती. त्यानें आपली तलवार घेतली व त्याला सोडून दिलें.

"तूं मला लाथ मारलीस तुला धडा मिळावा म्हणून मी हें सर्व केलें."

उस्मान घोड्यावर बसून निघून गेला. जगतसिंह विहिरीवर जाऊन आपल्या जखमा धुवूं लागला. परत येऊन पाहातों तों घोड्याच्या गळ्यांत एक चिठ्ठी बांधलेली त्याला दिसली. "दोन दिवस वाचूं नकोस" असें चिठ्ठींत लिहिलें होतें. जगतसिंहानें चिठ्ठी आपल्या खिशांत ठेवली व छावणीकडे निघून गेला. [पुढील गोष्ट पुढील अंकीं]

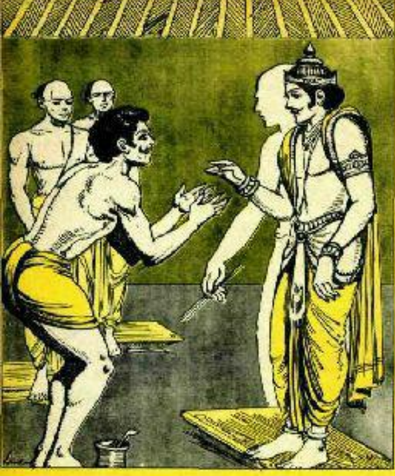

नरकाची भीति

विक्रमार्कानें हट्ट सोडला नाहीं व झाडाजवळ जाऊन प्रेत काढून खांद्यावर टाकलें आणि मौनपणें स्मशानाच्या दिशेनें निघाला. तेव्हां प्रेतांत बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला—"राजा, तूं इतकी मेहनत करीत आहेस. परंतु या सर्व मेहनतीचें फळ म्हणून तुला कदाचित नरकयातना भोगावी लागेल. मर्त्यलोकांत राहणाऱ्या माणसाला नरकयातनेचें जितकें भय वाटतें तितकें दुसरें कशाचेंहि वाटत नाहीं. तें किती खरें आहे हें तुला कळावें म्हणून मी एक गोष्ट सांगतों. ऐक." असें सांगून वेताळ गोष्ट सांगूं लागला.

फार पूर्वी सिंहल द्वीपांत सिंह विक्रम नांवाचा एक अट्टल चोर रहात असे. त्यानें चोरीचा धंदा करून आयुष्यांतलीं सर्व सुखें उपभोगलीं. पण उतारवय कोणाला सुटत नाहीं. त्याला एका गोष्टीची फार काळजी

वाटूं लागली. मेल्यावर नरकयातना भोगावी लागेल त्याचें काय? मी एकहि पुण्य केलें नाहीं मग कोण देव माझ्या मदतीला धांवणार व माझा उद्धार करणार? म्हणून यमाच्या दरबारांत पाप पुण्याचा हिशोब लिहिणारा जो चित्रगुप्त त्याचीच आराधना त्यानें श्रद्धाभक्तीपूर्वक सुरू केली. तो ब्राह्मणांना बोलावून त्यांना दानधर्म करूं लागला व चित्रगुप्ताची कृपा व्हावी असा त्यांच्याकडून आशीर्वाद घेऊं लागला.

एकदां स्वतः चित्रगुप्तच ब्राह्मण वेष धारण करून सिंहविक्रम याच्या घरीं आला व त्याचें आतिथ्य ग्रहण केलें. चोरानें पंचपक्वांनांचें भोजन करविलें व मोठी दक्षिणा देऊन हात जोडून विनंति केली—"चित्रगुप्त माझ्यावर प्रसन्न होईल असा आशीर्वाद द्यावा."

चित्रगुप्तानें आश्चर्यचकित होऊन विचारलें—"वेड्या, हा काय आशीर्वाद मागतोस? शंकर, विष्णु इत्यादिकांची कृपा व्हावी हा आशीर्वाद मागण्याऐवजीं चित्रगुप्ताला प्रसन्न करण्यासाठीं आशीर्वाद मागतो आहेस हें कां?"

"त्याचें तुम्हांला काय? चित्रगुप्ताशिवाय इतर देवांच्या कृपेची मला अपेक्षा नाहीं." चोर म्हणाला.

तें ऐकून चित्रगुप्त प्रत्यक्ष दर्शन देऊन म्हणाला—"मी तुझ्या भक्तीवर प्रसन्न झालों आहें. काय वाटेल तें मागून घे."

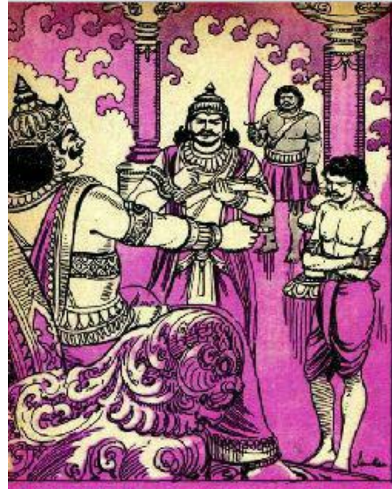
सिंहविक्रमाला परमानंद झाला. म्हणाला—"प्रभो! "मला चिरंजीव होण्याचा उपाय सांगावा."

"ती गोष्ट अशक्य! तरी मी तुला एक उपाय सांगतों. एकदां श्वेतमुनींचें प्राणहरण करण्यासाठीं यम आला असतां शंकराला राग आला व त्यानें यमाला भस्मकरून टाकलें. शंकरानें यमाला पुन्हां जिवंत केलें व त्याला बजावून सांगितलें कीं श्वेतमुनी रहात आहेत त्या जागीं एकाहि प्राण्याच्या अंगाला तूं स्पर्श करतां कामा नये. महासागरापलीकडे तरंगिणी नांवाची एक नदी आहे. तिच्यापलीकडच्या तीरावर श्वेतमुनींचा आश्रम आहे. त्या आश्रमांत यम किंवा यमदूत कोणालाहि जाऊल टाकण्याची मनाई आहे. मी तुला तेथें नेऊन सोडतों. तूं चुकून सुद्धां इकडच्या तीरावर येतां कामा नये." असें सांगून चित्रगुप्तानें सिंहविक्रमाला तरंगिणी नदीच्या पैल तीरावरील श्वेतमुनींच्या आश्रमांत पोंचतें केलें व अदृश्य झाला.

पुढें कांहीं दिवसांनीं यम सिंहविक्रमाचें प्राणहरण करण्यासाठीं तरंगिणी नदीच्या काठीं आला. नदीच्या पैलतीरावर त्याला जाणें शक्य नव्हतें. म्हणून यमानें आपली माया रचली व एका सुंदर स्त्रीची सृष्टि करून तिला श्वेतमुनींच्या आश्रमांत पाठविलें.

सिंहविक्रम त्या स्त्रीच्या सौंदर्यावर भाळून गेला व तिच्या संगतींत कांहीं काळ सुखानें राहाला. नंतर ती स्त्री त्याला म्हणाली—"मी आपल्या माहेरी जाऊन येतें.

नदीपलीकडे आहे माझें माहेर." असें सांगून ती निघाली. सिंहविक्रम तिला पहात काठावर उभा राहाला.

नदीच्या मध्यभागीं पोंचल्यावर ती पाण्याच्या ओघाबरोबर वाहूं लागली व मोठ्यानें ओरडली–"अहो! बुडलें, मेलें, वांचवा! पाहतां काय? धांवा!"

तिचें ओरडणें ऐकून सिंहविक्रम पाण्यांत शिरला व ती वहात जात होती त्या बाजूला जोरानें पोहोत निघाला. तो जवळ पोंचे-पर्यंत ती पलीकडच्या तीरावर पोंचलीच होती. सिंहविक्रमानें काठावर पाऊल ठेवतांच यमानें आपला पाश त्याच्या गळ्यांत टाकला व त्याला यमलोकीं घेऊन गेला.

अशा तऱ्हेनें सिंहविक्रम यमपाशापासून स्वतःचें रक्षण करूं शकला नाहीं. तरी चित्रगुप्तानें गुप्तपणें त्याला एक युक्ति सांगितली. म्हणाला–"यम तुला पहिला प्रश्न विचारील कीं प्रथम तूं स्वर्गसुख उपभोगणार कीं नरकयातना? मला प्रथम स्वर्गसुखाचा उपभोग करण्याची इच्छा आहे असें सांग. तुला स्वर्गांत पाठवितील. तूं तेथें सुखोपभोग घेण्याऐवजीं तुझें सर्व पाप नष्ट होईपर्यंत तपश्चर्या करीत रहा."

मी अगदीं तसेंच करीन असें सिंहविक्रम म्हणाला.

नंतर यमानें चित्रगुप्ताला बोलावून विचारलें–"या चोरानें कांहीं पुण्यसंपादन केलें आहे का?"

"केलें आहे, महाराज! त्यानें ब्रह्मभोज देऊन देवादिकांना प्रसन्न करून कांहीं काळ स्वर्गसुख उपभोगण्यासाठीं पुण्य संपादिलें आहे." चित्रगुप्त म्हणाला.

तें ऐकून यमानें चोराला विचारलें–"काय रे! तुला प्रथम स्वर्गसुख उपभोगायचें आहे कीं नरकयातना भोगायच्या आहेत?"

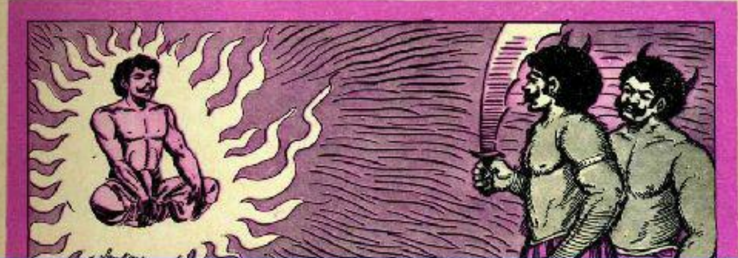
"प्रभो! मला प्रमम स्वर्गांतच पाठवावें." चोर म्हणाला.

त्याप्रमाणें सिंहविक्रमाला स्वर्गलोकीं पाठविण्यांत आलें. तेथें तो सुखोपभोगांत न गुरफटतां तपश्चर्या करूं लागला व त्याचीं सर्व पापें भस्म झालीं. त्याचें पुण्यफळ संपल्यावर त्याला नरकांत घेऊन जाण्यासाठीं यमदूत आले. परंतु त्याचीं सर्व पापें भस्म होऊन गेलीं असल्यामुळें त्यांना आल्या वाटेनें परत फिरावें लागलें.

वेताळ येथवर गोष्ट सांगून म्हणाला–"राजा! चित्रगुप्तानें सांगितल्याप्रमाणें सिंहविक्रम त्या स्त्रीच्या फंदांत न पडतां श्वेत मुनींच्या आश्रमांत राहाला असता तर त्याला मरण आलें नसतें आणि स्वर्गांत प्रवेश मिळाल्यानंतर स्वर्गसुख उपभोगायचें सोडून त्याला घोर तपश्चर्या करावी लागली नसती. क्षणिक सुखासाठीं तो स्वर्गसुख उपभोगूं शकला नाहीं. त्यानें असा खुळेपणा कां करावा?" या प्रश्नाचें उत्तर माहीत असून तूं दिलें नाहींस तर त्याचा परिणाम तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याचीं शंभर छकलें होऊन तुझ्याच पायांवर लोळूं लागतील.

"सुखाचा मोह सुटत नाहीं. त्यामुळेंच नरकयातनेचें भय उत्पन्न होतें. सिंहविक्रम स्त्रीसुखाच्या मोहाला बळी पडून नरकाच्या दारापर्यंत जाऊन पोंचला होता. स्वर्गसुख उपभोगण्याचा मोह त्याला तसाच झाला असता तर त्याला नक्कीच नरकयातना भोगाव्या लागल्या असल्या. परंतु सुखाचा मोह सुटतांच त्याला नरकयातनेपासून सुटका मिळाली."

अशा तऱ्हेनें विक्रमार्कांचें मौन भंग होतांच वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला व पुन्हां झाडाला जाऊन लोंबकळूं लागला.

देवस्मितेचें चरित्र

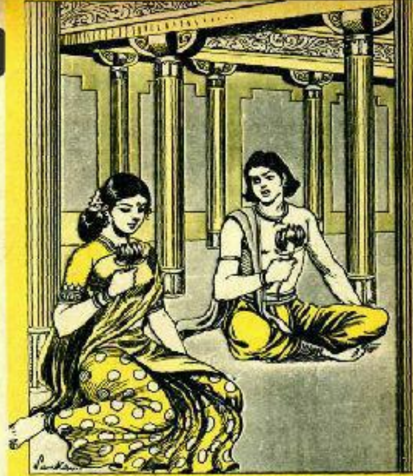
ताम्रलिप्ति द्वीपांत धनदत्त नांवाचा एक श्रीमंत व्यापारी रहात असे. त्याला गुहसेन नांवाचा एकुलता एक मुलगा होता. विद्याभ्यास संपवून मुलगा मोठा झाल्यावर आईबापांना त्याच्या लग्नाची फिकीर वाटूं लागली. तेव्हां त्यानें मुलालाबरोबर घेऊन व्यापाराच्या निमित्तानें मुलीच्या शोधार्थ द्वीपांतर प्रवास करण्याचें ठरविलें.

द्वीपांमागून द्वीपें पहात पितापुत्र एका द्वीपांत आले. तेथें त्यांना एक मुलगी पसंत पडली. त्या मुलीचें नांव देवस्मिता असें होतें. तिच्या बापाचें नांव धर्मगुप्त होतें. धनदत्त धर्मगुप्ताला भेटला व आपला मुलगा गुहसेन याच्याशीं आपल्या मुलीचें लग्न करून द्यावें अशी त्यानें विनंति केली.

धर्मगुप्ताला मुलगा पसंत पडला. परंतु त्याला मुलगी प्राणापेक्षां जास्त वाटे. म्हणून त्यानें जांवयाला घरीं ठेवून घ्यायचें ठरविलें होतें. गुहसेन घरजांवई व्हायला तयार नव्हता. धर्मगुप्तानें नकार दिला.

परंतु देवस्मितेनें गुहसेनाला पाहिलें त्या क्षणापासून तिनें त्याला मनांतल्या मनांत वरलें होतें. त्यासाठीं आईवडिलांना सोडून परदेशीं वास करावा लागला तरी ती त्याला तयार होती.

धनदत्त गुहसेनाला बरोबर घेऊन स्वदेशीं जाण्यासाठीं जहाजांत बसला. तेव्हां देवस्मिता आपल्या कांहीं मैत्रिणींसह आपल्या आईवडिलांची नजर चुकवून आली व जहाजांत जाऊन बसली. ताम्रलिप्तीला पोंचल्यावर धनदत्तानें मोठ्या थाटा-माटानें गुहसेन व देवस्मिता दोघांचें लग्न करून दिलें.

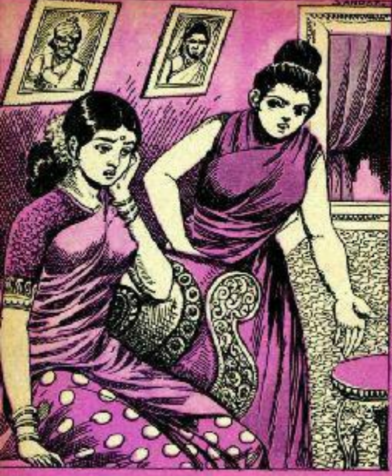

कांहीं काळ लोटल्यावर धनदत्त मरण पावला. व्यापाराची सर्व जबाबदारी गुहसेनाच्या शिरावर येऊन पडली. त्याची व्यापारी स्नेही मंडळी व्यापारासाठीं द्वीपांतरास निघाली व त्यांनीं गुहसेनालाबरोबर येण्यास आग्रह केला. परंतु देवस्मितेला गुहसेनानें परमुलखांत व्यापारासाठीं जाणें पसंत नव्हतें. तेथें एकाद्या परस्त्रीच्या फंदांत पडेल या काळजीनें तिनें त्याला साफ नकार दिला. गुहसेनाला काय करावें हें सुचेना. बायकोच्या सांगण्याप्रमाणें परदेशीं न जावें तर बंधुमित्र हंसणार. न जावें तर देवस्मितेचें मन मोडल्यासारखें होणार. शेवटीं त्यानें सर्व देवाच्या भरंवशावर सोडण्याचा निश्चय केला. शंकराच्या पिंडीजवळ बसून त्यानें उपवास व्रत सुरू केलें. देवस्मितेनें सुद्धां नवऱ्याबरोबर उपवास व्रत सुरू केलें. दोन दिवसांनीं रात्रीं दोघं झोंपलीं असतां स्वप्नांत त्यांना साक्षात्कार झाला. शंकरानें दोघांच्या हातांत एकेक कमळ दिलें व म्हणाला—"तुम्ही हें जवळ ठेवून घ्या. दोघांपैकीं एकानें कांहीं नीतिविरुद्ध काम केलें तर दुसऱ्याच्या हातांतलें कमळ कोमेजून जाईल."

त्यांची झोंप मोडली. पाहतात तर खरोखरच त्यांच्या हातांत एकेक कमळ होतें. आतां नवऱ्याला प्रवास करूं देण्यास देवस्मिता तयार झाली.

गुहसेन आपल्या मित्रमंडळींबरोबर कटाह नांवाच्या द्वीपावर हिऱ्यामाणकांचा व्यापार करण्यासाठीं निघून गेला. हातांतल्या कमळावर देवस्मितेची दृष्टि खिळून होती.

कटाह द्वीपावर गुहसेनाची चार तरुण मित्रांशीं मैत्री जमली. गुहसेनाकडे एक

लाल कमळ पाहून त्याच्याविषयीं माहिती त्यांनीं निरनिराळ्या प्रकारें विचारून पाहिली. पण त्यांना कांहीं कळलें नाहीं. तेव्हां त्यांनीं गुहसेनाला जेवायला बोलावून त्याला धोतऱ्याचा रस टाकून सरबत प्यायला दिलें. त्यामुळें गुहसेन बरळूं लागला. कमळ कोमेजूं लागल्यास त्याच्या बायकोचें पाऊल वांकडें पडलें आहे, असा त्याचा अर्थ होतो.

गुहसेनाला इतकी पतिव्रता स्त्री मिळालेली पाहून त्यांना हेवा वाटूं लागला व तिचें पतिव्रत्य भंग करण्याचें मनाशीं ठरवून ते चौघे ताम्रलिप्तीला आले. तेथें एका बौद्ध भिक्षुणीला भेटून त्यांनीं तिला येण्याचा हेतू सांगितला. बौद्ध भिक्षुणीनें मदत देण्याचें वचन दिलें.

त्या दुष्ट भिक्षुणीनें देवस्मितेला भेटून इकडच्या तिकडच्या गप्पा सांगून नंतर खरें काम काय आहे तें सांगितलें. म्हणाली— "पति परदेशीं गेला असेल, वेडा झाला असेल किंवा रोगी असेल तर स्त्रीला परपुरुष संग शास्त्राप्रमाणें मान्य आहे. तूं तसें केलें नाहींस तर घोर पातक लागेल."

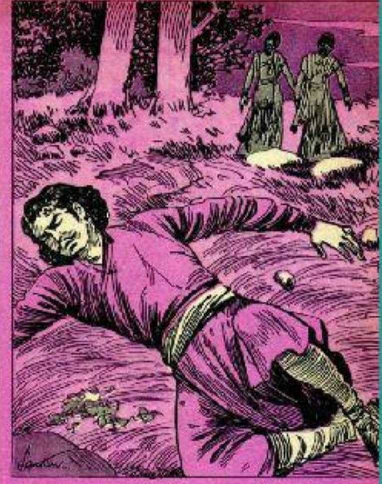
देवस्मितेला त्या भिक्षुणीचा व त्या तरुणांचा फार राग आला. त्या सर्वांची खोड मोडण्याचा मनाशीं निश्चय करून एकेकाला एकेक दिवस पाठवीत जायला तिनें त्या भिक्षुणीला सांगितलें.

भिक्षुणी निघून गेल्यावर तिनें कुत्र्याच्या पावलासारखा एक लोखंडी ठसा घडवून घेतला. नंतर आपल्या दासींपैकीं एका सुंदर दासीला उत्तम वस्त्रालंकार घालून नटवून आपल्या सारखेंच नटण्यास शिकवून ठेवलें व इतर दासींनीं काय करावयाचें हें देखील त्यांना सांगून ठेवलें.

त्या दिवशीं रात्रीं त्या चौघांपैकीं एक जण आला. देवस्मितेच्या त्या दासीनें त्याचा खूप स्वागतसत्कार केला आणि त्याला मादक पेयें प्यायला दिलीं. तीं पिऊन तो झिंगून पडल्यावर त्याच्या कपाळावर तापवून ठेवलेल्या लोखंडी ठशानें डाग दिला. बेशुद्धावस्थेंत त्या मूर्खाला कांहींच कळलें नाहीं. सर्व दासींनीं मिळून त्याला उचलून कचऱ्याच्या ढिगावर नेऊन टाकलें.

दुसऱ्या दिवशीं शुद्ध आल्यावर त्याला आपल्या दुर्गतीची कल्पना आली. डोक्याला पट्टी बांधून तो पळून गेला. त्यानें आपल्या स्नेही तरुण मंडळींस झालेल्या अपमानाची गोष्ट सांगितली नाहीं. त्या सर्वांची दुर्गत पाळी पाळीनें तशीच झाली. सर्व कपाळाला पट्टी बांधून कोणाला कांहीं सांगितल्या शिवाय कटाह द्वीपांस परत निघून गेले. बौद्ध भिक्षुणी आपल्याला कांहीं बक्षिस मिळेल या आशेनें देवस्मितेकडे गेली. तिची सुद्धां तीन गत झाली

देवस्मितेनें घडलेलें सर्व वृत्त आपल्या सासूस सांगितलें. सासूनें तिची पाठ थोपटली. पण म्हणाली—"त्या चौघां तरुणांनीं मिळून दुष्टपणानें अपमानाचा सूड उगवला तर काय करावयाचें ?"

देवस्मिता आपल्या सासूला म्हणाली— "सासूबाई ! तुम्हीं कांहीं एक काळजी करूं नका. मी स्वतः कटाह द्वीपावर जाऊन आपल्या पतीचें रक्षण करीन."

सासूनें तिला परवानगी दिली.

देवस्मिता व तिच्या दासी व्यापाऱ्यांचा वेष धारण करून कटाह द्वीपीं येऊन पोंचल्या. देवस्मिता त्या देशाच्या राजाकडे जाऊन म्हणाली—"महाराज ! माझे चार गुलाम पळून आपल्या देशांत आले आहेत. तुम्ही आपल्या प्रजेला एकत्र केल्यास मी आपल्या गुलामांना ओळखूं शकेन."

राजानें त्याप्रमाणें आपल्या प्रजेला राजवाड्यासमोरच्या पटांगणांत एकत्र जमा केलें. ते चौघे तरुणपण डोक्याला पट्टी बांधून हजर होतेच. देवस्मिता त्या चौघांना ओळखून म्हणाली—"हेच ते चौघे!" तें ऐकून कांहीं प्रमुख व्यापाऱ्यांना राग आला. ते म्हणाले—"उच्चकुळांत जन्माला आलेले श्रीमंत व्यापारी आहेत. हे गुलाम कसे काय झाले बुवा!"

"हे माझे गुलाम नसल्यास यांच्या कपाळावर मी डागलेला ठसा कसा काय येईल? तुम्हांला माझें म्हणणें खरें वाटत नसेल तर यांच्या कपाळावरच्या पट्ट्या सोडून पहा." देवस्मिता म्हणाली.

त्याप्रमाणें चौघांच्या पट्ट्या सुटल्याबरोबर देवस्मितेनें सांगितल्याप्रमाणें कुत्र्याच्या पावलाचा ठसा. सर्वांना दिसला. वैश्य व्यापाऱ्यांच्या माना खालीं झाल्या.

या सर्वांच्या मुळाशीं कांहींतरी गुप्त रहस्य आहे हें ओळखून राजानें देवस्मितेलाच त्याचा उलगडा करायला सांगितलें. तिनें घडलेलें सर्व वृत्त जसेंच्या तसें सांगितलें. सर्वलोक पोट धरधरून हंसले व देवस्मितेच्या चातुर्याची प्रशंसा केली.

"हे खरोखरच तुझे दास व गुलाम झाले." राजा तिला म्हणाला.

राजानें ते चौघे देवस्मितेचे गुलाम असल्याचा निवाडा दिल्यावर त्या चौघांच्या आईबापांनीं मोठमोठ्या रकमा देवस्मितेला देऊन त्या चौघांना दास्यमुक्ति देण्यासाठीं परोपरीनें विनंति केली.

देवस्मिता तें सर्व धन घेऊन. सर्वांकडून मान मिळवून आपल्या पतीबरोबर स्वदेशीं परत आली. ताम्रलिप्तीच्या राजानें तिचा सत्कार केला.

चार मित्र

कदंब देशाच्या राजाला गुणचंद्र नांवाचा एक मुलगा होता. त्याला तीन बालमित्र होते. तिघां मित्रांपैकीं एकाचें नांव धीमंत्र असें होतें. तो मंत्र्याचा मुलगा होता. दुसऱ्याचें नांव मणिगुप्त. तो एका श्रीमंत व्यापाऱ्याचा मुलगा होता. तिसऱ्याचें नांव जयंभर तो सेनापतीचा मुलगा होता. घेर बरोबरच चौघांचा विद्याभ्यास झाला. विद्याभ्यास संपल्यावर गुणचंद्र एक वर्षभर देशभर हिंडून जगाचा प्रत्यक्ष अनुभव मिळावा म्हणून निघाला तेव्हां त्याचे तिघे बालमित्र त्याच्या बरोबर निघाले.

चौघे मित्र प्रवास करीत मालव देशांत येऊन पोंचले. गुणचंद्रानें मालव देशाची राजकन्या शशिरेखा हिला पाहिलें व तिच्याशींच लग्न करण्याचा मनाशीं विचार करून तिला तशी मागणीपण घातली. शशिरेखेनें पण त्याला पाहिल्यापासून मनांतल्या मनांत त्याला वरलें. परंतु तिनें एक प्रतिज्ञा केली होती. गुणचंद्राच्या बालमित्राप्रमाणेंच शशिरेखेला पण तिघी बालमैत्रिणी होत्या. त्यांपैकीं एक मंत्र्याची मुलगी होती. दुसरी जव्हेऱ्याची व तिसरी सेनापतीची मुलगी होती. चौघींनीं एकाच वेळीं लग्न करण्याची व एकाच गांवीं सर्वांचें सासर राहील असें लग्न करण्याची प्रतिज्ञा केली होती.

दैवयोगानें गुणचंद्राला तिघे मित्र होते. ते त्याच्याबरोबर मालवदेशांत आले पण होते. म्हणून सर्व मैत्रिणींचीं लग्न एकाचवेळीं होऊन चौघींना सासरपण एकाच जागीं मिळण्याचा योग सहजीं घडून आला. चौघांचीं लग्नें थाटामाटानें झालीं. चौघे मित्र

आपापल्या बायकांबरोबर कदंब देशांत आले. पुढें गुणचंद्र देशाच्या राजा झाला. त्यानें आपल्या तिघां मित्रांना अनुक्रमें मंत्री, कोशाध्यक्ष व सेनापति म्हणून नेमलें.

एकाच वेळीं चौघांच्या बायका गरोदर झाल्या. सर्वांना आनंद झाला.

एक दिवशीं संध्याकाळीं चौघे मित्र व मैत्रिणी राजवाड्याच्या गच्चीवर गप्पागोष्टी करीत बसले असतां एक पक्षी आला व मनुष्यांच्या भाषेंत बोलूं लागला—

"राजा! या चौघी मत्रिणी लवकरच मुलांच्या माता होणार आहेत. पण चौघींनी पक्ष्यांनीं एक शाप दिला होता ही गोष्ट तुमच्या सर्वांच्या लक्षांत असू दे. चौघींनीं एकदां वनविहाराला गेल्या असता पक्ष्यांना दगड मार मारून जखमी केलें. त्यांचा तो निर्दयपणा पाहून पक्षी आपला राजा गरुड याच्याकडे आपलें गाऱ्हाणें घेऊन गेले. तेव्हां गरुडानें या चौघींना एक शाप दिला कीं त्यांना मुलें होतील. परंतु त्यांचीं मुलें आईबापांना पुत्रप्राप्तीचा क्षणिक आनंद देऊन तत्काळ मरण पावतील. बारा वर्षें सर्वांना हा मानसिक कष्ट सहन करावा लागेल."

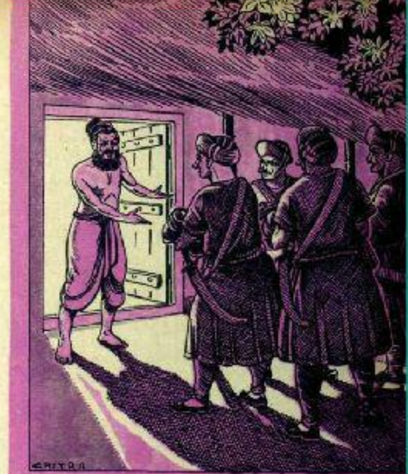
तें ऐकून सर्वांच्या हृदयाला धक्काच बसला. त्यांनीं परस्परांशीं या प्रश्नावर पुष्कळ उहापोह केला व एक मतानें असें ठरलें कीं चौघींचा प्रसवकाळ जवळ आल्यावर दाईंना प्रथम पासून सर्व गोष्टी समजावून सांगून मुलांचीं तोंडें त्यांच्या त्यांच्या आईनें पाहण्यापूर्वींच मुलांना दूर एका जागीं राज्याच्या बाहेर पोंचतें करावें व तेथें त्यांचें नीट पालन पोषण होईल अशी व्यवस्था करावी. त्या लहान मुलांना संभाळण्याची जबाबदारी राज्याच्या सरहद्दीबाहेर विभांडक नांवाच्या एका ब्राम्हणावर टाकावी. बारा वर्षांनंतर मुहूर्त पाहून मुलांना घरीं आणावें.

चौघींच्या बाळंतपणासाठीं निरनिराळ्या खास खोल्या तयार करून ठेवण्यांत आल्या होत्या. चौघींना एकाच दिवशीं व एकाच वेळीं पुत्ररत्न झालें. दाईंनीं चौघां मुलांना त्यांच्या त्यांच्या आईची दृष्टि पडूं न देतां राजाच्या अधिकाऱ्यांकरवीं विभांडक याच्याकडे पाठवून दिलें. मुलें लहानाचीं मोठीं झालीं. विभांडकाच्या गुरुकुलांतच त्यांचा विद्याभ्यास होऊं लागला.

बारा वर्षें लोटलीं. शशिरेखा व तिच्या तिघी मैत्रिणींना बारा वर्षें मुलांचीं तोंडें पहावयास मिळालीं नाहींत. पुत्रविरह बारा वर्षें सहन केला. आतां मुलांना परत घेऊन यायला हरकत नाहीं असें त्यांना वाटलें.

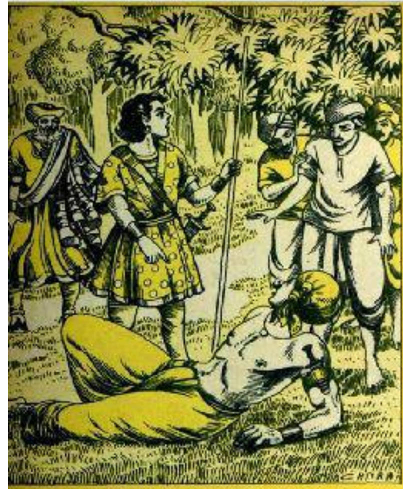
परंतु एक प्रश्न समोर उभा राहाला. आपापल्या मुलाला ओळखायचें कसें. खुणेसाठीं मुलांच्या गळ्यांत किंवा अंगावर कांहींच घातलें नव्हतें. विभांडकालादेखील ही गोष्ट सुचली नव्हती. कोणालाच कोणतें मूल कोणाचें हें सांगतां आलें नाहीं. आतां राजा कोण होणार, मंत्री कोण होणार आणि कोषाध्यक्ष व सेनापति कोण होणार?

वृद्ध मंत्र्यानें हा प्रश्न सोडविण्याचा एक उपाय योजला. त्यानें चौघां म्हाताऱ्यांना

बोलावून त्यांना जें सांगावयाचें तें सांगून विभांडकाकडे पाठविलें. चौघांनीं एकेकाला एकामागून एक घेऊन जाण्याचें कबूलकरून विभांडकाचा निरोप घेतला. विभांडकानें त्या चौघांचें नामकरण देखील केलें नव्हतें. तो त्यांना फक्त एकदल, द्विदल, त्रिदल व चतुर्दल या नांवानें बोलवी. त्यानें चोघांना निरनिराळे बोलवून समजावून सांगितलें कीं तुमचे आजोबा तुम्हांला घेऊन जायला आले आहेत. त्यांच्याबरोबर तुम्ही आपापल्या घरीं जा.

सतत बारा वर्षें राहल्यानंतर ताटातूट होणार म्हणून मुलांना फार वाईट वाटलें.

सर्व एकाच जागीं जाणार हें त्यांना माहीत नव्हतें. परस्परांचा निरोप घेऊन ते निर-निराळ्या मार्गानें निघाले.

एकदल ज्या वाटेनें जात होता त्या वाटेवर कांहीं अंतर चालून गेल्यानंतर त्यांना एका चोरानें अडविलें व दरडावून म्हणाला—"तुमच्याजवळ असेल नसेल तें ठेवा काढून! नाहींतर तुम्हांला ठार करीन!"

एकदलानें त्या चोराच्या हातांतलें दांडकें हिसकावून दूर फेंकून दिलें व त्यालाच खूप चोप दिला. चोर खालीं पडला. एकदलानें हाक मारून दूर उभ्या असलेल्या लोकांना बोलाविलें व म्हणाला—"या चोराला धरून बांधून ठेवा. मी राजाला सांगून तुम्हांला चांगलें बक्षिस मिळवून देतों." त्यांनीं त्याप्रमाणें चोराला धरून ठेवलें.

द्विदल जात होता त्यावाटेवर देखील चोरांनीं त्याला व त्याच्याबरोबर जाणाऱ्या म्हाताऱ्याला अडविलें व जवळ असेल तें मुकाट्यानें समोर काढून ठेवायला सांगितलें. तेव्हां द्विदल म्हणाला—"बाबा रे! आमच्या-जवळ काय आहे तुला द्यायला? अंगावरचे कपडे आहेत. पाहिजे तर ते घेऊन जा. आमची ना नाहीं." म्हाताऱ्यानें दूर उभ्या असलेल्या लोकांना हाक मारून जवळ बोलाविलें व म्हणाला—"चोर चोर! पकडा याला!"

चोरानें त्यांचें पाय धरलें व म्हणाला—"मालक या खेपेस सोडा! पुन्हां चोरी केली तर धरा पाहिजे तर!"

"ठीक! जा, पण बजावून ठेवतों, पुन्हां असलीं कामें केलीस तर मात्र सोडणार नाहीं." द्विदलानें त्याला सोडून दिलें.

लोक जवळ आले व चोर कोठें आहे म्हणून विचारूं लागले. "चोर बीर नाहीं हो. आमचे आजोबा घाबरून 'चोर चोर' म्हणून ओरडले." द्विदल म्हणाला. लोक निघून गेले.

त्रिदल व त्याच्याबरोबर जाणाऱ्या म्हाताऱ्याला पण वाटेंत एका चोरानें अड-विलें. दुरूनच त्रिदल ओरडला—"आजोबा! धांवा! पळा!" असें सांगून तो स्वतः दूर पळून गेला व म्हातारापण त्याच्याबरोबर पळूं लागला. चोर दोघांना पळत असलेले पाहून खदखदां हंसूं लागला.

चतुर्दलाला देखील चोरानें अडविलें. चतुर्दलानें त्याला खूप चोप देऊन त्याचें हात पाय बांधले व त्याची तलवार हिसकावून घेऊन चोराचा गळा कापण्याच्या विचारांत होता. तितक्यांत दोघे तिघे वाटसरू कोठून तरी नेमके त्याच जागीं आले आणि म्हणाले—"बाबा! चोराचा खून केला तरी या देशाचा राजा मृत्युदंड देतो. म्हणून तूं त्याला ठार करूं नकोस."

"राजानें मला सुळावर चढविलें तरी चालेल. परंतु असल्या नराधमांना जिवंत सोडणें एक महापातक आहे!" चतुर्दल म्हणाला.

म्हाताऱ्यानें व इतर लोकांनीं मिळून चतुर्दलाच्या हातांतून तलवार हिसकावून घेतली व चोराला वांचविलें.

ते चार चोर खरे चोर नव्हतेच. मंत्र्यानें त्यांना, म्हाताऱ्यांना व लोकांना त्या कामावर मुलांची परीक्षा घेण्यासाठीं नेमलें होतें.

चौघे म्हातारे राजधानी जवळ पोंचेपर्यंत अंधःकार पडूं लागला होता. प्रत्येक म्हातारा त्याच्या बरोबर आलेल्या मुलांला घेऊन एका निर्जन घरांत येऊन उतरला.

एकदलाला बरोबर घेऊन येणारा म्हातारा त्याला एका खोलीजवळ घेऊन जाऊन

म्हणाला–"बाळ! पहा तर आंत जाऊन खोली कशी काय आहे ती!"

खूप काळोख आहे आंत! दिव्याशिवाय आंत काय आहे हें काय कळणार?" एकदल म्हणाला. त्या प्रश्नाचें उत्तर द्विदलानें दुसऱ्याच शब्दांत दिलें. म्हणाला–"आंत भीति आहे."

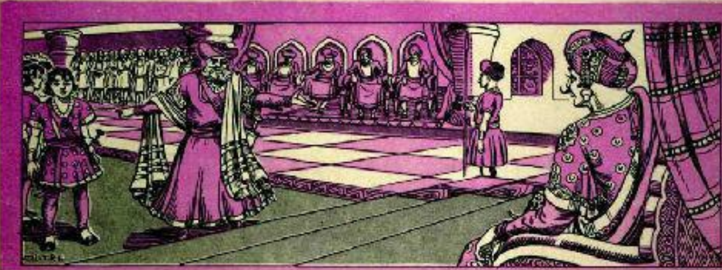
काळोखाच्या खोलींत जाऊन काय आहे हें पाहून ये म्हणून सांगणाऱ्या म्हाताऱ्याला त्रिदल म्हणाला–"यांत कांहीं तरी गुप्त धन असूं शकेल."

चतुर्दल खोलींत जाऊन सर्व खोली चाचपून पाहून बाहेर आला व म्हणाला–कांहीं नाहीं!"

दुसऱ्या दिवशीं चौघे म्हातारे चौघां मुलांना राजाच्या दरबारांत घेऊन गेले. चौघांनीं परस्परांना पाहून ओळखलें व आपण एकाच जागीं येऊन भेटलों तर! असें आश्चर्य चकित होऊन आनंदानें परस्परांना खुणेनें सुचविलें.

वृद्ध मंत्री गुणचंद्राला म्हणाला–"महाराज! चौघांची ओळख पटली. यांपैकीं एकदल आपले युवराज आहेत. त्याच्यांत क्षत्रियोचित सर्व गुण आहेत. राजपुरुषांत असणारीं सर्व लक्षणें याच्यांत आहेत. द्विदल तुझ्या मंत्र्याचा मुलगा व माझा नातू आहे. त्याच्या अंगांत ब्राह्मणोचित क्षमा, भावना व शक्ति तिन्ही गुण आहेत. त्रिदल नेहमीं पैशाची फिकीर करणारा वैश्यपुत्र आहे. चतुर्दल सेनापतीचा मुलगा आहे. त्याच्या अंगांत साहस, त्याग इत्यादि गुण आहेत."

वृद्ध मंत्र्यानें घेतलेली परीक्षा व प्रत्येकाची वर्णन केलेली ओळख मुलांच्या आई वडिलांना पटली. सर्वांना परमानंद झाला.

स्वप्नांचा व्यापार

एका गांवीं एका गरीब बाईला तीन मुलें होतीं. दोन वेळचें जेवण मिळणें देखील अशक्य झालें तेव्हां पैसा मिळविण्याचें कारण सांगून नवरा घर गांव सोडून निघून गेला तो परत आला नाहीं. अर्थातच कुटुंबाची सर्व जबाबदारी मुलांच्या आईवर येऊन पडली. कांहीं काळ लोटल्यावर वडील दोन मुलें कामधंदा करूं लागलीं. मोठा मुलगा कावडीनें दहा घरीं पाणी भरून दहावीस रुपये मिळवूं लागला. दुसरा मेंढरें चरायला घेऊन जाई. तिसरा ब्रह्मन्ना मात्र एकदेखील काम करीत नसे. तीन वेळ खाणें व झोंपा काढणें एवढेंच काम त्याला येत असे. एक दिवशीं त्याची आई त्याला रागावली. म्हणाली–"असा झोंपून राहालास तर पुढें पोट कसें भरावयाचें? जाऊन कांहीं तरी कामधंदा कर. फुकटाचें खायला घालायला माझी तयारी नाहीं."

"आई! झोंपल्यावर कीं नाहीं, किती छान छान स्वप्नें पडतात." असें सांगून ब्रह्मन्नानें त्याला कशीं गमतीदार स्वप्नें पडतात त्यांचें खूप वर्णन केलें. तें ऐकून त्याची आई जास्तच रागावली. म्हणाली–"स्वप्नें पाहून का तुझें पोट भरणार? पोट भरायला पैसा मिळवावा लागतो."

दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं झोंपून उठल्याबरोबर ब्रह्मन्ना म्हणाला–"आई, मी पैसे मिळवून आणायला जातों."

आईला आनंद झाला. तिनें विचारलें–"कोठें जाणार आहेस बाबा? आणि काम तरी काय करणार आहेस?"

"रात्रीं मला एक छान स्वप्न पडलें आई! माझ्या जवळून एक जमीनदार स्वप्नें विकत घ्यायला तयार झाला आहे. मी त्याला आपलीं स्वप्नें विकून पैसे मिळवून घेऊन येणार आहें." ब्रह्मन्ना म्हणाला.

"पुरे कर कोणी ऐकलें तर वेड्यांत काढतील तुला!" आई म्हणाली.

परंतु त्यानें आईचें ऐकलें नाहीं. तो स्वप्नांत त्याला दिसला होता त्या जमीनदाराच्या शोधा‍ निघाला.

वाटेंत त्याला एक गांव लागलें. त्या गांवीं एक जमीनदार रहात असे.

त्या जमीनदाराच्या घरीं जाऊन ब्रह्मन्ना जोर जोरानें हांक मारूं लागला—"जमीनदार साहेब! अहो जमीनदार साहेब!"

जमीनदार घराबाहेर येऊन रागारागानें विचारूं लागला—"कोणरे तूं? कशाला ओरडतो आहेस?"

"माझें नांव ब्रह्मन्न! मला एक स्वप्न आज पहाटेंच पडलें कीं तुम्ही माझ्याकडून स्वप्नें विकत घेत आहांत. म्हणून मी आपलीं स्वप्नें विकायला घेऊन आलों आहें." ब्रह्मन्ना म्हणाला.

जमीनदारानें निरनिराळ्या प्रकारचे वेडे पीर पाहाले होते. पण स्वप्नें विकणारा वेडा प्रथम ब्रह्मन्नाच त्याला भेटला. तसा दिसायला ब्रह्मन्ना बरा होता. त्याच्या बोलण्यावरून जमीनदाराच्या मनांत कुतूहल उत्पन्न झालें कीं ऐकूंया तरी कशा तऱ्हेची स्वप्नें पडतात तीं. म्हणून तो ब्रह्मन्नाला म्हणाला—"बरें तर सांग बघूं कसें स्वप्न पडलें तुला."

"सांगेन! झोंपल्याशिवाय स्वप्न पडणार नाहीं व जेवल्याशिवाय झोंप येणार नाहीं. मला जें स्वप्न पडेल तें माझ्याकडून तुम्ही विकत घ्या. प्रत्येक स्वप्नाबद्दल तुम्ही

मला काय देणार बोला!" ब्रह्मन्नानें विचारलें.

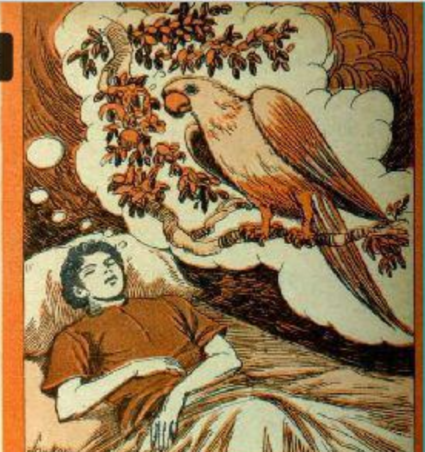
"दोन आणे!" जमीनदार म्हणाला.

"कमींत कमी एक रुपया मी कमावून दिला नाहीं तर आई मला जेवूं घालणार नाहीं." ब्रह्मन्ना म्हणाला.

"बरें तर प्रत्येक स्वप्न मी चार आण्याला विकत घेईन. चार स्वप्नें तूं मला सांग. तुला एक रुपया मिळेल." जमीनदार म्हणाला. ब्रह्मन्नानें तें कबूल केलें.

जमीनदाराला एक मुलगा होता व नोकर चाकर खूप होते. ब्रह्मन्ना पोटभर जेवून एका कोपऱ्यांत पडून राहाला. सकाळीं उठल्याबरोबर जमीनदाराकडे गेला व म्हणाला—"मालक, मला एक स्वप्न पडलें, आपल्या बागेंतल्या पेरूच्या झाडावर एक पंचरंगी पोपट बसला आहे व त्याला तुम्ही पकडून एका पिंजऱ्यांत ठेवून दिलें आहे."

स्वप्नें खरें आहे कीं खोटें हें पाहाण्यासाठीं जमीनदार आपल्या बागेंत गेला. तेथें त्याला पेरूच्या झाडावर खरोखरच एक पंचरंगी पोपट बसलेला दिसला. जमीनदारानें नोकराकरवीं त्याला धरून एका पिंजऱ्यांत ठेवून दिलें. कोणी कांहीं बोले त्याची नक्कल

तो करीत असे. घरच्या सर्व लोकांना तो पोपट फार आवडला. जमीनदार ब्रह्मन्नाला म्हणाला—"ब्रह्मन्ना! तूं आमच्या घरींच कामाला रहा. तूं काम करशील त्याबद्दल तुला दोन्ही वेळचें जेवण देईन व तुझ्या प्रत्येक स्वप्नाची किंमत त्याशिवाय देईन."

"हो पण मला काम कोणतेंच येत नाहीं. खाल्याशिवाय झोंप येत नाहीं व झोंपल्याशिवाय स्वप्नें पडत नाहींत. म्हणून स्वप्नें विकत घ्यायचीं असतील तर मला पोटभर जेवायला मिळालें पाहिजे" ब्रह्मन्ना म्हणाला.

"बरें तर, हरकत नाहीं. पोटभर खा आणि झोंपून स्वप्नें पहात रहा." जमीनदार म्हणाला.

दुसऱ्या दिवशीं आणखी एक स्वप्न पडलें. जमीनदाराच्या अंगणांत कोठून तरी एक सुंदर कुत्रें आलें. जमीनदारानें त्याला आपल्या घरीं ठेवून घेतलें. तें कुत्रें जमीनदाराच्या घराची राखण करूं लागलें.

दुसऱ्या दिवशीं दुपारीं अंगणांत खरोखरच एक कुत्रें आलें. तें शिकारी कुत्रें होतें. तें जमीनदाराच्या घराची राखण करूं लागलें.

तिसऱ्या दिवशीं ब्रह्मन्नाला आणखी एक स्वप्न पडलें. जमीनदाराला म्हणाला—"मालक आपल्या शेताच्या दक्षिणेकडे उंबराच्या झाडाखालीं दोन हंडे पुरलेले आहेत."

"ब्रह्मन्ना! हें स्वप्नतर फारच गमतीदार दिसतें कीं रे! हें स्वप्न खरें ठरलें तर मी तुला एका ऐवजीं दोन पावल्या देईन." जमीनदार म्हणाला.

तें स्वप्नपण खरें निघालें. दोन्ही हंडे मोहरांनीं भरलेले होते.

ब्रह्मन्ना जमीनदाराला म्हणाला—"मालक एक रुपया तर पुरा झाला. आतां मी घरीं जातों. आईला भेटून किती दिवस झाले."

"अरे असे किती दिवस झाले आणखी चार दिवस रहा. चार स्वप्नें विकून आणखी एक रुपया मिळव आणि मग जा. दोन रुपये पाहून तुझ्या आईला जास्त आनंद होईल." जमीनदार म्हणाला. ब्रह्मन्ना त्याला कबूल झाला.

पुढल्या दिवशीं ब्रह्मन्नाला आणखी एक स्वप्न पडलें. ब्रह्मन्ना जमीनदाराकडे जाऊन म्हणाला—"पूर्वेकडे तुम्हांला एक देऊळ लागेल. त्याला लागून एक गेरू रंगाचें घर आहे. त्यांत एक म्हातारी व एक रूपवती मुलगी राहाते. मला पाहून ती मुलगी म्हातारीला कानांत कांहींतरी म्हणाली. म्हातारीनें तिला माझ्याशीं लग्नकरून घ्यायला सांगितलें. नंतर लगेच वाजत्री वाजूं लागलीं अन् माझी झोंप मोडली."

"अरे पण, मी तुझीं स्वप्नेंच विकत घेत असतां स्वप्नांत दिसलेल्या मुलीशीं तुझें लग्न कसें काय?" जमीनदारानें विचारलें.

त्या मुलीशीं स्वतःच लग्न करून घेण्याचा जमीनदाराचा विचार होता. दोघे पूर्वेकडे निघाले. तेव्हां एक देऊळ व देवळाला लागून गेरू रंगाचें एक घर दिसलें. त्या घरांतल्या म्हातारीला जमीनदारानें विचारलें—"आजी बाई! लग्नाची मुलगी आहे का तुमच्या घरीं."

"होय आहे. ती मुलगी एका जत्रेला मी गेलें असतां मला सांपडली. तिचे आई वडील कोण आहेत हें देखील माहीत नाहीं मला. दहा वर्षें मीं या मुलीला लहानाची मोठी केली. पण आईवडिलांची माहिती नाहीं म्हणून कोणी तिच्याशीं लग्नाला तयार नाहीं." म्हातारी म्हणाली.

जमीनदाराला आठवलें कीं त्याची मुलगीच दहा वर्षांपूर्वीं हरविली होती. म्हातारीजवळ जत्रेची जागा वगैरे विचारून त्यानें त्या-मुलीला पाहिलें. सर्व खुणा बरोबर निघाल्या. मुलीच्या विरहानेंच तिची आई वारली होती.

जमीनदार म्हातारीला व मुलीला घेऊन आपल्या घरीं गेला. ब्रह्मन्नाचें तें स्वप्न अगदीं अद्वितीय असेंच होतें. त्याची मुलगी परत मिळाली, ती ब्रह्मन्नाच्या कृपेनेंच. म्हणून त्यानें ब्रह्मन्नाशींच मुलीचें लग्न करून दिलें. अशा तऱ्हेनें ब्रह्मन्नाला स्वप्नांच्या व्यापारांत फार मोठी मिळकत मिळाली.

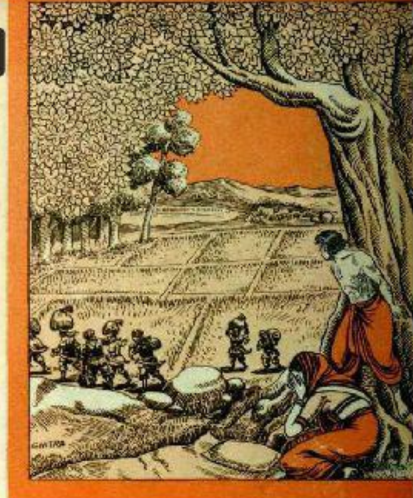
वाईटाचें फळ वाईट

पद्मदेशांत अग्निदत्त नांवाचा एक ब्राह्मण रहात असे. त्याला राजाकडून एक जहागीर मिळाली होती. त्याला दोन मुलगे होते. एकाचें नांव सोमदत्त व दुसऱ्याचें वैश्वानर. सोमदत्त दिसायला सुंदर होता. पण विचेर्शी त्याचें वांकडें होतें. वैश्वानर कुशाग्र-बुद्धि व पंडित होता. ते एका गुरूकडे विद्याभ्यासासाठीं गेले होते. वडील वारल्यावर दोघांनीं जहागीर अर्धी अर्धी वांटून घेतली. धाकट्या भावाला त्याच्या पांडित्यामुळें राजदरबारीं मान मिळाला. परंतु मोठा वाईट संगत लागल्यानें आपला काळ व धनदौलत व्यर्थ खर्च करूं लागला.

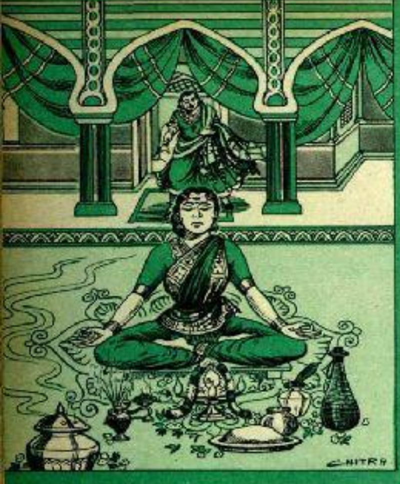
तें सर्व पाहून अग्निदत्ताच्या एका मित्रानें सोमदत्ताला बोलावून समजाऊन सांगितलें कीं त्याच्या तशा वागणुकीमुळें त्याच्या वडिलांच्या नांवलौकिकाला बट्टा लागत आहे. परंतु सोमदत्ताला तो उपदेश रूचला नाहीं. धाकट्या भावाची प्रशंसा करून माझा अवमान करतोस का असें सांगून त्यानें त्या गृहस्थाला खूप चोप दिला. तो ब्राह्मण आपलें गाऱ्हाणें घेऊन राजाकडे गेला. राजानें आपल्या एका दोघां सैनिकांना सोमदत्ताला कैद करून घेऊन येण्यासाठीं पाठविलें. परंतु सोमदत्तानें त्या दोघांचा खून केला.

तें ऐकून राजा जास्तच रागावला. राजानें सोमदत्ताला धरून आणण्यासाठीं दहावीस लोकांना पाठविलें व त्याला कैद करून फांशीची शिक्षा केली. वैश्वानरानें राजाजवळ विनंति केली तेव्हां राजानें सोमदत्ताची शिक्षा फांशी ऐवजीं दोन महिन्यांची सक्त मजुरीची करून त्याला तुरुंगांत पाठविलें व त्याची जहागीर जप्त केली. तुरुंगांतून सुटल्यावर त्यानें शेती करण्याचें ठरविलें. त्याला थोडी सपाट जमीन एका जागीं मिळाली. त्या जमिनीच्या मध्यभागीं एक पिंपळाचें झाड होतें. सोमदत्तानें त्या पिंपळाच्या झाडाला प्रदक्षिणा घालून नैवेद्य दाखवून नमस्कार केला.

तो कोठून तरी दोन बैल मागून घेऊन आला व त्यानें शेतकीचा धंदा सुरू केला. तो रात्रंदिवस मेहनत करूं लागला. बायको वाढील ती मीठभाकर खाऊन तो अंग मोडून काम करूं लागला.

त्याला त्याच्या मेहनतीचें चांगलें फळ मिळालें. पीक छान झालें. फक्त कापणी उरली होती. परंतु दुर्दैवानें एका शेजारच्या राजानें त्यांच्या राज्यावर स्वारी केली. त्या वेळीं सैनिकांनीं सोमदत्ताच्या शेताची फार नासधूस केली. ती पाहून सोमदत्ताची बायको रडूं लागली. परंतु सोमदत्ताचा धीर खचला नव्हता. त्यानें बायकोला धीर दिला व त्यानें तशीच कापणी करून जेवढें पदरीं पडलें तें घेऊन घरीं गेला. त्यानें पुन्हां पिंपळाच्या झाडाची पूजा केली. सबंध दिवस तो पिंपळाच्या पारावरच बसून होता. रात्रीं पारावरच झोंपला. मध्य रात्रीच्या सुमारास त्याला झाड बोलत असल्याचा भास झाला—"सोमदत्ता! तुझी श्रद्धा व भक्ति पाहून मी प्रसन्न झालों आहें. तूं आपलें नांव फलभूती असें ठेवून घेऊन श्रीकंठ देशांत जा. तेथें आदित्य–प्रभु नांवाचा राजा राज्य करीत आहे. तूं त्याच्या दरबारीं जाऊन संध्या कर व नंतर एवढें म्हण—"चांगल्यास चांगलें वाईटास वाईट. चांगल्या कर्मांचें फळ चांगलें मिळतें व वाईटाचें वाईट. त्यांत तुझें कल्याणच होईल. तुला संध्या येत नसेल

तर मी तुला शिकवून देतों. मी एक यक्ष आहें."

सोमदत्ताला आपल्या सर्व कष्टाचा व दुःखाचा विसर पडला. त्यानें संध्येचा मंत्र शिकून घेतला आणि उजाडल्यावर आपल्या घरीं परत आला. बायकोला बरोबर घेऊन तो श्रीकंठ देशास जाण्यास निघाला.

राजधानींत पोंचल्यावर त्यानें आपलें नांव फलभूति आहे असेंच लोकांना सांगितलें. "बऱ्याचें फळ बरें, वाईटाचें वाईट!" असें म्हणत त्यानें राजधानींत प्रवेश केला. तें ऐकून सर्वांना आश्चर्य वाटलें. राजानें फलभूतीच्या त्या उपदेश मंत्राचा आदर केला व त्याला पुष्कळ बक्षिसें देऊन त्याचा सत्कार केला. फलभूति यक्षाच्या कृपेनें श्रीमंत झाला व त्याला लोकप्रियता पण मिळाली.

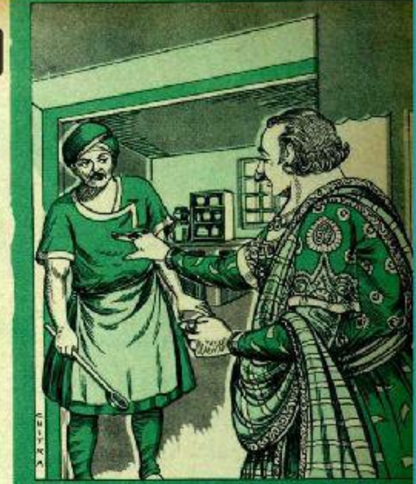
आदित्य प्रभूजी राणी कुवलमावलीनें बालपणीं एका यक्षिणीची सेवा करून यक्षिणी मंत्र शिकून घेतला होता. पतीला कळूं दिल्याशिवाय ती भैरवाची उपासना करी व भैरवाला ताडी, दारू व नरमांस यांचा नैवेद्य दाखवी. मंत्रबळानें तिला आकाशांत उडतां येत असे. एकदां राजानें राणीची भैरवोपासना स्वतःच्या डोळ्यांनीं पाहिली. त्याच्या अंगावर शहारे उभे राहाले. त्यानें राणीला विचारलें—"हें सर्व काय आहे?"

"महाराज! मी हें सर्व आपल्या कल्याणासाठींच करीत आहें. मी आपल्या बालपणींच काळरात्री नांवाच्या एका ब्राह्मण यक्षिणी कडून ही विद्या संपादन केली. नरमांस भक्षण करून आज मी यक्षिणींची राणीदेखील झालें आहें. आपण माझ्याबरोबर ही उपासना करूं लागलात तर सर्व पृथ्वीवर आपलें एक छत्र साम्राज्य स्थापन होईल." कुवलमावलीनें आपल्या पतीचें मन वळविण्यासाठीं सर्व सांगितलें.

"पण नरमांस भक्षण आणि हा यक्षिणीचा हा मंत्र? हें सर्व कशाला? फक्त साम्राज्य मिळविण्यासाठीं? हें नाहीं माझ्या हातून होणार. तूं देखील हें सर्व बंद केलें पाहिजेस." राजा म्हणाला.

राजानें सांगितलेलें राणीला रुचलें नाहीं व ती आत्महत्येला तयार झाली. राजा त्या गोष्टीला तयार नव्हता. राणीच्या म्हणण्याप्रमाणें तो भैरवाच्या उपासनेला तयार झाला. राजाच्या मनावर राणीचा पूर्ण पगडा बसला होता हें सांगण्याची गरज नाहीं.

राणी राजाला म्हणाली—"तुमच्या बरदारीं फलभूती नांवाचा जो नवीन मांत्रिक आला आहे त्याच्या मांसाचा भैरवाला नैवेद्य दाखवावा असें मला वाटत आहे. तो उच्च कुलीन घराण्यांत जन्मला आहे. त्याच्या मांसाचा नैवेद्य दाखविला तर जी सिद्धी मिळेल तिच्या मार्गें आपण दोघे अमर होऊं. आपला सैंपाकींच आजपर्यंत मला नैवेद्याला नरमांस पुरवीत आला आहे. त्याला सांगून ठेविलें कीं झालें. आपण फलभूतीला त्याच्याकडे पाठवावें. सैंपाक्याला त्यानें जाऊन सांगावें कीं "राजा व राणी प्रसाद ग्रहण करण्यास पानावर बसली

आहेत." हें खुणेचें वाक्य ऐकल्यावर सैंपाकी जें करावयाचें तें करील."

अर्थातच तें भयंकर काम करण्याची राजाची तमारी नव्हती. परंतु राणीचा वचक इतका होता कीं तिच्या मनाविरुद्ध कांहीं करण्याची त्याची छातीच नव्हती. म्हणून राजानें राणीनें सांगितल्याप्रमाणें सैंपाक्याला सांगितलें आणि फलभूतीला राजाचा व राणीचा निरोप म्हणून सांगून सैंपाक्याकडे पाठविलें.

फलभूती सैंपाक्याला तो निरोप सांगण्यासाठीं पाकशाळेकडे निघाला. वाटेंत युवराज

चंद्रप्रभु याची व त्याची भेट झाली. युवराज फलभूतीला म्हणाला—"माझ्या वडिलांसाठीं सोनारानें जीं सुवर्णकुंडलें बनविलीं आहेत, हुबेहूब अगदीं तशींच मला हवी आहेत. तरी तूं जाऊन ती घडवून घेऊन ये." फलभूतीनें तें कबूल केलें. पण जाण्यापूर्वीं राजा व राणी दोघांनीं सांगितलेला निरोप सैंपाक्याला जाऊन सांगण्याचें काम युवराजांना सांगितलें.

फलभूती कुंडल घडवून आणण्यासाठीं निघून गेला व युवराज निरोप सांगायला पाकशालेकडे गेले. निरोप कळतांच सैंपाक्यानें युवराजांचा वध करून त्यांचें मांस शिजविलें व तें राजा व राणीला नेऊन वाढलें. दोघांनीं भैरवाचा तो प्रसाद मोठ्या आनंदानें ग्रहण केला. राजाला रात्रभर झोंप लागली नाहीं.

दुसऱ्यादिवशीं फलभूती नवीन कुंडलें घेऊन आला. त्याच्या तोंडीं सर्व वृत्त ऐकून राजा हाय खाऊन जमिनीवर बेशुद्ध होऊन पडला. वेड्यासारखा राजा स्वतःची व राणीची निंदा करूं लागला.

मंत्र्याला राजाचें हें वागणें फार विचित्र वाटलें. मंत्र्यानें विचारल्यावर राजानें आपल्या मूर्खपणाचें वर्णन केलें व राणीच्या नादीं लागून पुत्रहत्येचें पातक केल्याबद्दल शोक करूं लागला.

फलभूतीनें जें सांगितलें होतें तेंच खरें झालें. वाईटाचें फळ नेहमीं वाईटच असतें.

पुत्रशोक असह्य झाल्यानें राजानें आपलें राज्य फलभूतीला दिलें व अग्नि प्रवेश केला. राणीला आपल्या कुकर्माचा पश्चात्ताप वाटला व तिनेंदेखील पतीबरोबर अग्नि प्रवेश केला.

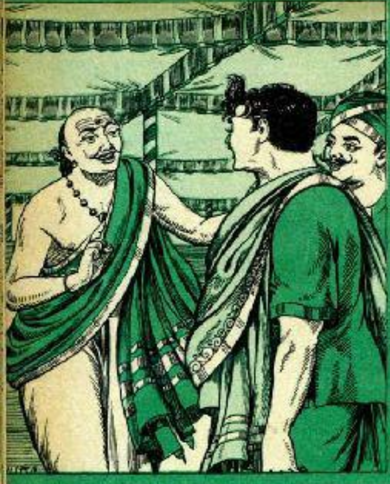
परोपकारी गोपाळ

एका जमीनदाराच्या घरीं लग्नाची तयारी सुरू झाली. गांवचे कुळकर्णी आपल्याबरोबर गोपाळला आग्रह करून बोलावून घेऊन गेले. लग्नाला शेजारच्या गांवचे एक भटजी आले. त्यांचें वेदाध्ययन अगदीं बेताचेंच होतें. जमीनदारानें या भटजींना पण बोलाविलें होतें. भटजींना मंत्र येतच नव्हते, परंतु मंत्रांचें सोंग मात्र त्यांनीं खूप केलें.

लग्नसमारंभ उरकल्यावर जमीनदारानें सर्वांना दक्षिणेबरोबर लोंकरीची एक एक शाल दिली. कांहीं प्रमुख गांवकऱ्यांना जमीनदारानें एक एक शाल दिली. गोपाळला पण एक शाल मिळाली. पण अशिक्षित भटजींना शाल मिळाली नाहीं. त्यांना त्या गोष्टीचें फार वाईट वाटलें. येन केन प्रकारेण एक शाल मिळवायचीच असा त्यांनीं मनाशीं निश्चय केला.

भटजींची नजर गोपाळच्या शालीवर होती. त्यांनीं कुळकर्णी अप्पांचें गोपाळशीं झालेलें बोलणें ऐकलें होतें. गोपाळ कुळकर्णी अप्पांना म्हणाला—"तुझ्याबरोबर आल्याचा मला फायदाच झाला. नाहीं तर ही शाल कोठून मिळाली असती?" या रिकाम टेकड्याला शाल मिळाली. मग आपल्याला! कां मिळूं नये? हें भटजींना कळलें नाहीं. खरें पाहिलें तर याला कोणी लग्नाला बोलाविलेंदेखील नव्हतें. हा उपट सुंभ्या आला नसता तर आपल्याला शाल मिळाली असती. खरोखरीं ही शाल आपल्याच वांटणीची आहे. म्हणून भटजींनीं गोपाळ कोण, कोणत्या गांवचा राहणारा वगैरे गोष्टींची माहिती काढून

हा कुत्रा व हा मनुष्य] [श्री. मा. गो. मोरे

घेतली. ती शाल गोपाळकडून उपटायची असें त्यांनीं ठरविलें. भटजींनीं गोपाळचें फार गुणवर्णन केलें व त्याला आपल्या गांवीं येण्यास विनंति केली.

गोपाळ म्हणाला—"आज कुळकर्ण्यांच्या-बरोबर आलों आहें. त्यांच्याबरोबरच घरीं जावें लागणार. पुन्हां केव्हां तरी नक्की आपल्या गांवीं येईन."

पण भटजी सोडतात का? म्हणाले—"हरकत नाहीं! पुढल्या द्वादशीला या. एकादशीचें पारणें आहे. चार चौघे ब्राह्मण येतील जेवायला तुम्ही पण या."

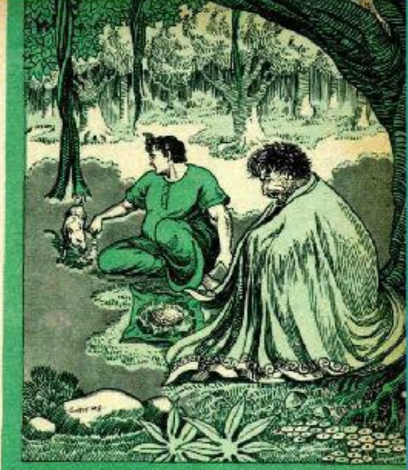
गोपाळ त्याला कबूल झाल्यावर भटजींनीं आपलें नांव, गांव व पत्ता सांगून घराची खूणपण नीट समजावून सांगितली.

गांवांत पोंचल्यावर गांवकऱ्यांनीं त्याला विचारलें—"काय हो! जमीनदारानें आपल्याला काय काय दिलें?" भटजींनीं एक थाप मारली. म्हणाले—"अहो, काय सांगूं? जमीनदार फार उदार आहे, गुणपारखी आहे. त्यानें मला एक लोंकरीची शाल आणि वर मोठी दक्षिणा दिली. मी ती शाल एका मित्राला दिली आहे. तो पुढल्या द्वादशीच्या पारण्याला ती शाल बरोबर घेऊन येणार आहे."

एकादशीच्या दिवशीं संध्याकाळीं गोपाळ भटजींच्या गांवीं जाण्यासाठीं निघाला. थंडीचे दिवस होते म्हणून त्यानें बरोबर ती लोंकरीची शाल व फराळाचें सामान घेतलें होतें. रात्रीं फार थंडी वाजूं लागली म्हणून एका गांवीं धर्मशाळेंत उतरण्याचें गोपाळनें ठरविलें. उजाडतांच उठून गोपाळ निघाला. थोडें अंतर चालून गेला असेल, त्याला रस्त्याच्या कडेला कोणी तरी कण्हत असल्याचा भास झाला. त्याच वेळीं एक कुत्रा भुंकूं लागला.

गोपाळनें जवळ जाऊन पाहिलें. एका माणसाचें सर्व अंग रक्तबंबाळ झालेलें होतें. जवळ त्याचा कुत्रा भुंकत उभा होता. त्या माणसाच्या अंगावर एका फाटक्या चादरी-शिवाय कांहीं एक नव्हतें. म्हणून तो थंडीमुळें कुडकुडत होता.

गोपाळनें जवळ जाऊन आपल्या अंगा-वरची शाल त्या माणसाच्या अंगावर पांघरायला म्हणून टाकली. थोड्या वेळानें त्या माणसाला शुद्ध आल्यासारखें वाटलें. शुद्ध आल्यावर त्याच्या तोंडांतून "भूक!" असा एकच एक शब्द निघाला.

गोपाळ बरोबर खायला घेऊन आला होता. त्यांतलें अर्धें अधिक त्यानें पूर्वींच खाल्लें होतें. म्हणून त्यानें जवळ उरलें होतें त्यांतलें थोडें त्या माणसाला खायला दिलें व बाकी कुत्र्याला घातलें. नंतर त्यानें त्या माणसाला विचारलें—"कायरे बुवा? तूं असा कां येथें पडून आहेस?"

"काय करूं? माझें फुटकें भाग्य?" तो म्हणाला. गोपाळला आश्चर्य वाटलें. पण तो कांहीं बोलला नाहीं. त्याला त्याच्या घरापर्यंत पोंचवायला गेला. बाहेरून दाराची कडी वाजवतांच त्या माणसाच्या बायकोनें दार उघडलें. लगेच तो मनुष्य आंत गेला व दार बंद करीत म्हणाला—"पुन्हां या वाटेनें आलांत तर पहा!" गोपाळला त्याचें तें वागणें विचित्र वाटलें.

आतां वाटेंत खायला कांहीं उरलें नव्हतें. थंडी पडूं लागली. परंतु पांघरायला कांहीं नव्हतें. काळोख पडूं लागला. कसाबसा त्या भटजींच्या घरचा पत्ता विचारीत गोपाळ त्यांच्या घरीं जाऊन पोंचला.

गोपाळच्या जवळ शाल नसलेली पाहून भटजींनीं त्याला विचारलें—"या एवढ्या थंडींत शाल पांघरल्याशिवाय आलांत?"

"शाल आणली होती. परंतु वाटेंत कुडकुडत असलेल्या एका माणसाला मी ती देऊन टाकली. उद्यां आहे नव्हें का द्वादशीचें पारणें? असलें कांहीं काम तर सांगा मला!" गोपाळ म्हणाला.

"अहो! आम्ही तें समारंभानें करावयाचें ठरविलें व पुढल्या द्वादशीला करण्याचें ठरलें आहे. कारण आमची मंडळी आजारी आहेत." असें म्हणत भटजींनीं जरा आंत वांकून पाहिलें. गोपाळला कण्हण्याचा आवाज ऐकूं आला. भटजींचीं दोन्हीं मुलें उघडीं नागडीं समोर उभी होतीं.

"ओहो! असें होय? तर मग तुम्ही पहिल्यानें त्यांची काळजी घ्या. गोपाळ म्हणाला. भटजी आंत गेले व हळूच म्हणाले—"तो भट शाल नाहीं घेऊन आला."

"तरमग हें फुकटाचें कण्हणें कशाला?" भटजींची बायको म्हणाली.

"तो जाईपर्यंत पडून रहा कीं जरा!" भटजी म्हणाले.

भटजींचें बायकोशीं झालेलें संभाषण गोपाळला ऐकूं आलें. त्याला बरोबर संदर्भ कळला नाहीं. परंतु त्याच्या विषयींच त्यांचें बोलणें चालूं आहे एवढें मात्र त्याला कळलें. म्हणून तो म्हणाला—"हें पहा भटजी, माझ्याकरितां काळजी करूं नका. मी रात्रीं कोठें तरी जाऊन पडून राहीन व उजाडल्यावर घरीं निघून जाईन."

भटजींनीं त्याला अडविलें नाहीं.

गोपाळ त्या गांवच्या धर्मशाळेंत रात्रभर झोंपून राहाला. उजाडल्यावर आपल्या गांवीं निघाला. संध्याकाळच्या सुमारास त्यानें शाल दिली होती त्या माणसाच्या गांवीं येऊन पोंचला. गोपाळला द्वादशीच्या दिवशीं एकादशीचा उपवास घडला होता. त्यांत कडक थंडी पडूं लागली होती. ताप आल्या-

सारखेंपण वाटत होतें. म्हणून तो त्या माणसाच्या घरीं रात्र काढून पुढें जाण्याच्या विचारानें गेला.

सुदैवानें गांवाच्या वेशीवरच त्याला तो कुत्रा शेपटी हलवीत पुढें येत असलेला दिसला. त्याला रात्रीं त्यानें थोडें खायला घातलें होतें तें कुत्रा विसरला नव्हता.

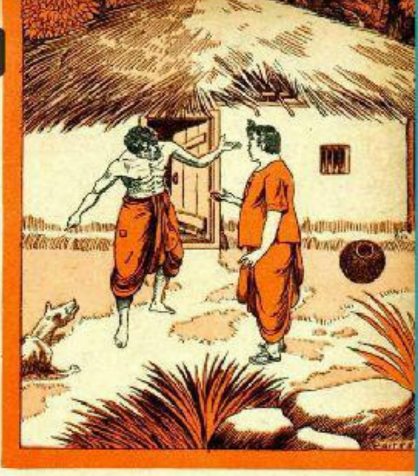
गोपाळ कुत्र्याबरोबर निघाला. त्या माणसाच्या घरीं पोंचल्यावर त्यानें कडी वाजविली. त्या माणसानें दार उघडून गोपाळला विचारलें—"कोण रे तूं?"

"मी! परवां नव्हती का आपली भेट झाली? मी परत गांवीं जात आहें. थोडा ताप आल्यासारखा वाटत आहे. म्हणून आलों होतों. उद्यां सकाळीं उठून जाईन पुढें." गोपाळ म्हणाला.

"माझें घर म्हणजे धर्मशाळा वाटली होय तुला? चालूं लाग. धर्मशाळेंत जाऊन झोंप पाहिजे तितका वेळ." गोपाळ म्हणाला.

"मी तुम्हांला परवां शाल दिली होती ना?" गोपाळ आठवण करून देण्याच्या हेतूनें म्हणाला.

"शाल? कोणी? तुम्ही? वेडबीड तर नाहीं लागलें?" तो मनुष्य म्हणाला आणि

एक काठी घेऊन त्याला मारायला धांवला. तें पाहून कुत्रें मालकावरच भुंकूं लागलें. त्या माणसानें एक छडी आपल्या कुत्र्याला मारली व त्याला दूर पिटाळून आंतून दार बंद करून घेतलें.

समोरच्या घरचा मनुष्य आपल्या घरासमोर उभा राहून तें दृश्य पहात होता. त्यानें गोपाळला बोलावून सर्व विचारून घेतलें व गांवच्या पाटलाकडे गोपाळबरोबर गेला. पाटलांनीं गोपाळच्या औदार्याचें वर्णन ऐकलें होतें. म्हणून गोपाळ आल्याबरोबर पाटलांनीं नम्रपणानें गोपाळला

बसायला सांगून येण्याचें कारण विचारलें. तेथें गोपाळला त्या माणसाच्या विचित्र वागणुकीचें कारण समजलें. तो एक जुगारी व हलकट मनुष्य होता. बायकोचे सर्व दागिने विकून त्यानें दारूंत व जुगारींत सर्व पैसे उडविलें. घरांतली भांडीं कुंडीं व कपडे लत्ते सर्व कांहीं विकून टाकल्यावर हातांत कांहीं उरलें नाही तेव्हां पासून दुसऱ्यांच्या घरीं चोऱ्या करणें व येणाऱ्या जाणाऱ्यांना लुबाडून खाणें एवढा एकच एक धंदा त्याला येत होता. परवां रात्रीं जुगार खेळत असतां मारामारी झाली. त्या वेळीं लोकांनीं त्याला इतकें बडविलें होतें कीं तो रक्तबंबाळ होऊन पडला होता त्याच वेळीं गोपाळनें त्याच्या अंगावर आपली शाल टाकून त्याला खायला दिलें व वांचविलें होतें. कृत्रादेखील खाल्ल्या अन्नाला जागला. परंतु तो मनुष्य मात्र संवयीप्रमाणें आपल्या उपकारकर्त्याला पूर्णपणें विसरला होता.

दुसऱ्या दिवशीं पाटलांनीं त्याला बोला-विलें तेव्हां त्याला कोणी शाल दिली असल्याचें तो कबूलच करीना. गांवभर गोपाळच्या शालीची गोष्ट पसरली. एका श्रीमंत व्यापाऱ्यानें एक लोकरीची शाल आणून गोपाळला दाखवून विचारलें—"ही शाल आपलीच का? कालच एक जण येऊन ही वीस रुपयाला देऊन गेला."

शालीवर जमीनदाराचें नांव विणलेलें होतें. म्हणून ती गोपाळचीच होती या गोष्टीची शंका उरली नाहीं. पाटलांनीं त्या जुगाऱ्याला बोलावून त्याच्याकडून खरें वदवून घेतलें. त्या व्यापाऱ्याला वीस रुपये देवून ती शाल गोपाळला परत देवविली.

गोपाळ दुसऱ्यादिवशीं घरीं परत आला.

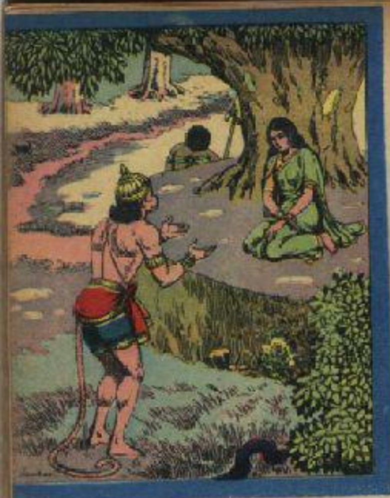

युध्द कांड

राम मारुतीला म्हणाला—"मारुती! तूं राक्षसांचा राजा विभीषण याची परवा-नगी मागून घेऊन सीतेकडे जा आणि तिला सांग कीं मी, लक्ष्मण, सुग्रीवादिक येथें सकुशल आहोत. माझ्या हातून रावणाचा वध झाला. एवढें सर्व सांगून तिच्यावर या सर्वांचा काय परिणाम होतो तो पहा."

हनुमान रावणाच्या महालांत शिरला. तेथें सीता राक्षस स्त्रियांच्या मध्यें मान खालीं करून बसली होती. मारुती आपलें नांव सांगून थोडासा वांकून उभा राहला. सीतेनें त्याला पाहतांच ओळखलें. मारुती म्हणाला-"हे वैदेही! विभीषणाच्या मदतीनें व वानर सैन्याच्या सहाय्यानें रामानें शत्रूचा नाश केला. रावणाचा वध झाला आहे. लंकेवर जय मिळाला आहे. आतां विभी-षणाचें राज्य झालें आहे. म्हणून भिण्याचें कारण नाहीं. विभीषण आपल्याला भेटायला येत आहे. हें रामानें तुम्हांला कळविण्यास मला पाठविलें आहे.

तें ऐकून सीतेला आनंद झाला. पण ती कांहींच बोलू शकली नाहीं. "कोणत्या विचारांत आहां? मला कांहीं निरोप आहे का?" असें मारुतीनें विचारल्यावर सीता स्वतःला सावरून म्हणाली-"मारुती! तुझ्या तोंडून रावणाच्या वधाची आनंद वार्ता ऐकून

गळा भरून आला होता. कोणत्या शब्दांत आज मी तुझी स्तुति करूं? तुला बक्षिस देण्यालायक साऱ्या त्रिलोकांत तरी कांहीं मिळेल का शंकाच."

"या राक्षसिणींनीं अपशब्द बोलून फार त्रास दिला होता नाहीं का? त्या सर्वांना फाडून फेंकून द्यावें असें वाटतें आहे मला." मारुती म्हणाला.

"अरे मारुती! या सर्व रावणाच्या दासी आहेत. मालक सांगेल तसें केलें नाहीं तर मालक त्यांना शिक्षा करणार नाहीं का? त्यांच्यावर राग काढून काय उपयोग! यांची चूक मुळीच नाहीं. चूक असलीच तरी थोरपणा अशा लोकांना क्षमा करण्यांतच आहे." सीता म्हणाली.

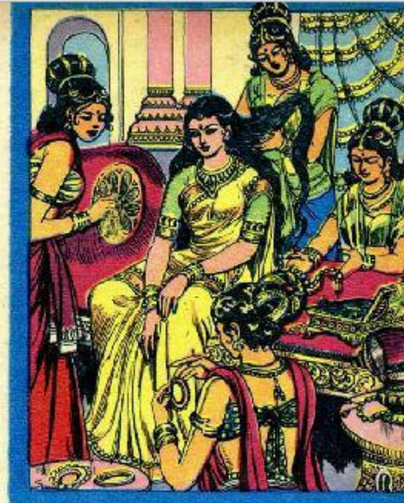
"सीते! तूं खरोखरच रामाला योग्य अशीच पत्नी आहेस. रामाला जाऊन तुझा असा काय निरोप सांगूं?" मारुतीनें विचारलें.

"आपल्या पतीचें दर्शन व्हावें अशी इच्छा आहे." सीता म्हणाली.

"रामाचें दर्शन अवश्य होईल!" असें सांगून मारुती रामाकडे निघून गेला व म्हणाला–"रामा! सीता फार दुःख करीत बसली आहे. तिला जाऊन भेट. तूं रावणाचा वध करून लंका जिंकलीस हें ऐकून तिला फार आनंद झाला. म्हणूनच तुझ्या दर्शनाची इच्छा तिला होत आहे."

रामाचे डोळे ओले झाले. त्याला काय करावें सुचेना. एक तर सीता रावणाच्या घरीं इतके दिवस राहाली. तिचा स्वीकार केला तर लोक नांवें ठेवतील. निरपराध्याला धिःकारलें तर ती देखील चूकच.

राम बिभीषणाकडे वळून म्हणाला–"तूं सीतेला न्हायला घालून व उत्तम वस्त्रालंकार व सुगंधी फुलांनीं सजवून घेऊन यायला दासींना आज्ञा कर."

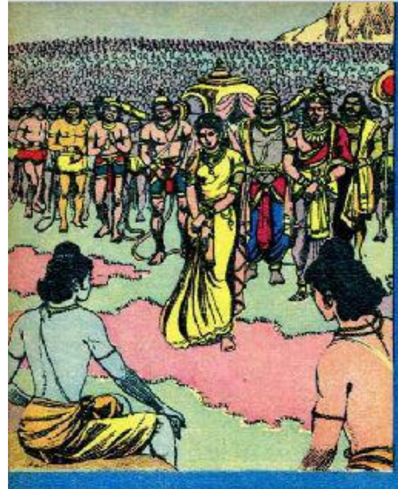
बिभीषणानें आपल्या अंतःपुरांतील स्त्रियांना सीतेकडे जाऊन सीतेला सजवून आणावयास पाठविलें. सीता म्हणाली–"प्रथन मी अशीच येऊन रामाला भेटणार आहें." पण बिभीषण म्हणाला–"रामानें सांगितल्याप्रमाणें करणें बरोबर होईल."

त्यानंतर राक्षस स्त्रियांनीं सीतेला सुगंधी द्रव्यें लावून न्हायला घातलें. तिला उत्तमोत्तम वस्त्रालंकार घालायला दिले. नंतर तिला पालखींत बसवून व अनेक राक्षसांना बरोबर घेऊन बिभीषण रामाकडे आला.

राम काय करावें या विचारांत विचार करीत बसला होता. परंतु बिभीषणानें सीतेला घेऊन आल्याचें सांगितल्यावर इतक्या दिवसांनंतर सीता भेटणार या गोष्टीचा रामाला आनंदच झाला. तो बिभीषणाला म्हणाला–"बिभीषणा! सीतेला घेऊन ये!"

बिभीषणाच्या आज्ञेनें सैनिकांनीं जमलेल्या माकडांना दूर पिटाळून लावलें. रामानें बिभीषणाला विचारलें–"कां रे त्या सर्वांना पिटाळून लावीत आहेस? हे सर्व मला परके नाहींत. स्वजन आहेत. संकट ओढवल्यास, स्वयंवर, विवाह, यज्ञ आदि कार्यें असतील तेव्हां प्रजेसमोर स्त्रियांनीं येण्यास हरकत नाहीं. ही तर युद्धभूमि आहे. सीता माझ्या विरहानें दुःखी आहे. म्हणून अशा वेळीं तिला सर्वांनीं पाहल्यास त्यांत दोष नाहीं."

बिभीषण सीतेला रामासमोर घेऊन आला. परंतु राम सीतेशीं जें कांहीं बोलला तें ऐकून त्यांत प्रेमाचा गोडपणा बिभीषण-सुग्रीवादिकांस दिसून आला नाहीं. म्हणून सर्वांना वाईट वाटलें. सीता लज्जावनत मुखानें रामासमोर येऊन उभी राहाली. इतक्या लोकांसमोर तोंडावरचा पदर बाजूला

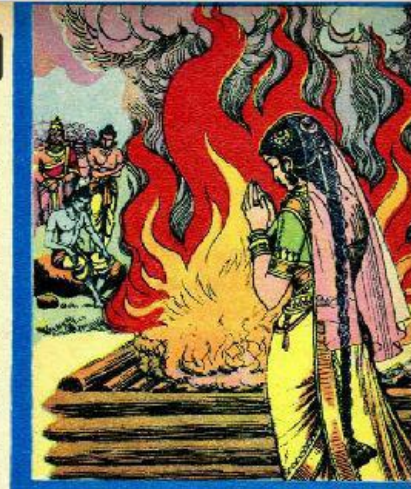
करणें सीतेला बरें वाटलें नाहीं. ती पदराआड रामाकडे टक लावून पहात उभी राहाली.

रामसीतेला कांहींशा कठोर आवाजांतच म्हणाला—"सीते! पराक्रमी पुरुषाला साजेल तें मी केलें. शत्रूचा वध करून तुला मी परत मिळविली आहे. शत्रूनें माझा जो अपमान केला त्या अपमानाचा दुप्पट मोबदला मी शत्रूला दिला आहे. माझी प्रतिज्ञा पुरी झाली. सुग्रीव, विभीषण आदिकांना यश मिळालें. परंतु हें सर्व मी कां केलें? तुझ्यासाठीं नाहीं. माझ्या कुळाचा व वंशाचा कलंक धुवून टाकण्यासाठीं. मला तुझ्याशीं कांहीं काम नाहीं. तूं तुला वाटेल तिकडे जायला स्वतंत्र आहेस. मी सर्व विचार करूनच हें सर्व बोलत आहें. परक्याकडे राहून आलेल्या पत्नीला कोणताहि स्वाभिमानी पति ग्रहण करीत नाहीं. तुझें रक्षण व पोषण करण्यास जो कोणी तयार होईल त्याच्याकडे तूं जावेंस. लक्ष्मण, भरत, वानरांचा राजा सुग्रीव किंवा राक्षसांचा राजा विभीषण यांपैकीं कोणीहि तुझें रक्षण करण्यास समर्थ आहे. ज्याच्याकडे राहल्यानें तूं सुखी होशील त्याच्याकडे जाऊन तूं रहा."

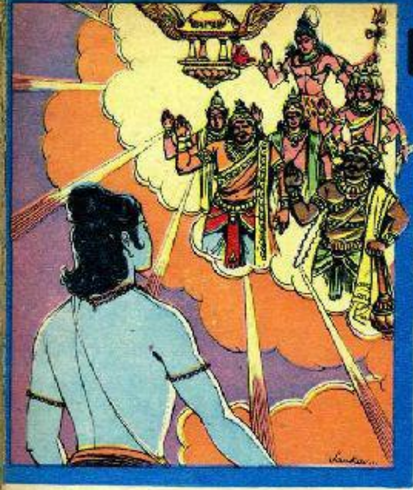
पतिविरहानें इतके दिवस दुःख सहन केल्यानंतर पहिल्याच भेटींत पतीच्या तोंडून प्रेमाचा एक गोड शब्द कानीं पडण्याऐवजीं जेव्हां तीं कठोर वचनें ऐकावयास मिळालीं तेव्हां सीतेला वाटलें कीं पृथ्वी पोटांत घेईल तर किती बरें होईल. ती उभ्या उभ्या आंसवें गाळूं लागली. तरी धीर करून म्हणाली—"प्रभो! आपण वीर पुरुष आहां. एकाद्या आज्ञानी पुरुषासारखें बोलणें आपल्याला शोभा देत नाहीं. आपल्या मनांत जी शंका आहे तसें कांहीं घडलें नाहीं. कांहीं निकृष्ट हलक्या व दुष्ट स्त्रियांनीं स्त्रीजातीलाच कलंकित केलें आहे. परंतु आपल्याला माझ्या स्वभावाची चांगली ओळख आहे. इतक्या दिवसांच्या सहवासानंतर आपल्याला माझ्या स्वभावाची साक्ष पटली नाहीं तर आतां पुढें काय पटणार? मारुतीला माझ्या शोधार्थ धाडलांत त्याच वेळीं कां नाहीं सांगून पाठविलेंत कीं आपण माझा परित्याग केला आहे. मी इहलोकाचा तेव्हांच निरोप घेतला असता. आपल्याला व आपल्या सर्व मित्रमंडळींना इतके कष्ट सहन करावे लागले नसते. आपण अग्नीला साक्षी करून माझ्याशीं विवाह केला होता व इतका काळ सहवासांत घालविला होता."

सीता येथवर बोलून लक्ष्मणाकडे वळून म्हणाली—"भाऊजी! हें सर्व ऐकल्यावर जिवंत राहण्यांत तरी काय अर्थ आहे? चिता तयार करा. पतीनें सर्वांसमक्ष ज्या स्त्रीचा त्याग केला आहे तिला याशिवाय दुसरी जागा नाहीं."

लक्ष्मणानें रामाकडे पाहिलें. सीतेनें अग्निप्रवेश केलेला रामाला अमान्य नाहीं हें ओळखून लक्ष्मणानें चिता तयार केली.

सीतेनें मान खालीं करून रामाला नमस्कार केला व चितेसमोर जाऊन उभी राहाली. देव व ब्राह्मण सर्वांना भक्तिपूर्वक नमस्कार केला. नंतर अग्नीला नमस्कार करून म्हणाली—"मी रामाशिवाय इतर कोणत्याहि परपुरुषाचा विचार मनांत आणला नसेल, रामाच्या मनांतली शंका चूक असेल, मी मनसा वाचा कर्मणा रामाच्या इच्छेविरुद्ध कांहीं केलें नसेल तर जगत् साक्षी अग्नि माझें रक्षण करील." सीतेनें अग्निला तीन वेळ प्रदक्षिणा घातली व अग्निप्रवेश केला.

तें पाहून वानर व राक्षस हाहाकार करूं लागले. तो हाहाकार ऐकून रामदेखील स्वतःला आवरूं शकला नाहीं. त्याच्या डोळ्यांतून अश्रुधारा वाहूं लागल्या. तेव्हां कुबेर, यम, देवेंद्र, वरुण, शंकर, ब्रह्मदेव इत्यादिक देव विमानांतून आले. त्यांनीं हात जोडून विनंति केली—"तूं त्रिलोकाचें पालन करणारा देवाधिदेव आहेस. ज्ञानी आहेस. सीता अग्निप्रवेश करीत असतां तूं असा स्तब्ध उभा कसा?"

"मी दशरथ महाराजांचा मुलगा आहें. हा एकच विचार माझ्या मनांत आहे. मी परोपकारार्थ कां जन्म घेतला याचें कारण ब्रह्मदेवालाच माहीत." राम म्हणाला.

"तूंच साक्षात नारायण आहेस. सीता लक्ष्मी आहे. रावणाचा संहार करण्यासाठीं तूं अवतार घेतला आहेस. रावणाचा वध झाला आहे. आतां तूं वैकुंठलोकीं परत ये." ब्रह्मदेव म्हणाला.

ब्रह्मदेवानें एवढें म्हटल्याबरोबर अग्नि सीतेला उचलून चितेबाहेर आला. अग्नीनें मानव रूप धारण केल्याबरोबर चिता अदृश्य झाली.

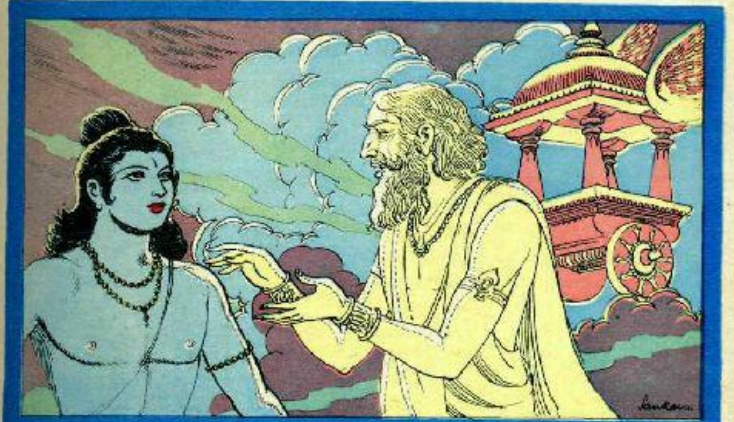
अग्नि सीतेला रामासमोर उभी करून म्हणाला—"ही पहा, तुझी सीता. ही निष्कलंक आहे. हिच्या हातून चुकूनदेखील पापकर्म घडलें नाहीं. सीतेचें मन कधींच परपुरुषाकडे वळलें नाहीं. रावणानें तिचें मन वळविण्यासाठीं किती प्रयत्न केले? परंतु ते सर्व व्यर्थ ठरले. म्हणून तूं सीतेचा स्वीकार कर. ही माझी आज्ञा आहे."

"सीतेनें एकहि पापकर्म केलें नाहीं, हें मला माहीत आहे. परंतु जगाला विश्वास व्हावा म्हणून तिला अग्निप्रवेश करीत असतांना पाहूनदेखील मला गप्प बसावें लागलें. नाहीं तर जगानें मला कामांध म्हणून नांवें ठेवलीं असतीं. सीता अग्नीहून पवित्र आहे. रावण काय करूं शकणार तिला? मी तिला ग्रहण करीत आहें."

तेव्हां शंकर रामाला म्हणाला—"रामा! स्वर्गांतून तुझे वडील विमानांत बसून आले आहेत पहा. त्यांनीं दिलेले वचन पाळलें म्हणून त्यांना इंद्रलोक मिळाला."

विमानांतून येत असलेल्या आपल्या वडिलांना पाहून रामालक्ष्मणांनीं त्यांना नमस्कार केला. दशरथानें रामालक्ष्मणांना पोटाशीं धरून आशीर्वाद दिला व म्हणाला—"तुझ्या विरहामुळें मला स्वर्गलोकांत तरी कोठें सुख मिळालें? कैकेयीचें बोलणें आज-पावेतों माझ्या हृदयाला बोंचत आहे. परंतु देवांनींच राज्याभिषेक उत्सवांत विघ्न आणलें होतें हें आज मला कळलें. तुझ्याकरवीं त्यांना रावणाचा वध करवावयाचा होता. आतां तूं अयोध्येला जाऊन राज्याभिषेक करून घे. तुला भेटून तुझ्या आईला पुनर्जन्म मिळाल्यासारखें वाटेल." दशरथानें सीतेला व लक्ष्मणाला पण आशीर्वाद दिला.

दशरथ स्वर्गलोकीं निघून गेल्यावर इंद्र रामाची स्तुति करून म्हणाला—"रामा!

वाटेल तो वर मागून घे!" राम म्हणाला– "या युद्धांत जे वानर मरण पावले आहेत त्यांना जिवंत करावें." इंद्र "तथास्तु" म्हणाला. त्या बरोबर मेलेले वानर जिवंत झाले. तें दृश्य पाहून सर्व वानर व राक्षस चकित झाले. नंतर सर्व देव निघून गेले.

राम त्या दिवशीं रात्रीं आनंदानें झोंपीं गेला. दुसऱ्या दिवशीं बिभीषणानें रामाकडे निरोप पाठविला कीं रामाला मंगल स्नान घालून वस्त्रालंकार भेट करण्याची इच्छा आहे.

"तें सर्व सुग्रीव आदिकांस कळव. माझ्या भावानें प्रतिज्ञ केली होती कीं चवदा वर्षें संपल्यावर मी अयोध्येस परत गेलों नाहीं तर तो अग्निप्रवेश करील. तो त्या प्रमाणें केल्याशिवाय राहणार नाहीं. अशा स्थितींत स्नान, वस्त्रालंकार इत्यादिकांचा स्वीकार करणें मला शोभत नाहीं. मला अयोध्येला परत गेलें पाहिजे." राम म्हणाला.

"रामा! मी तुला पुष्पक विमानांत बसवून एका दिवसांत अयोध्येला पोंचता करीन. कुबेर आला होता. पण मी त्याचें विमान त्याला दिलें नाहीं. तुला पोंचविण्यासाठीं मी तें ठेवून घेतलें आहे. मी तुला, सीतेला व लक्ष्मणाला जें आतिथ्य देईन तें तूं स्वीकारावें ही माझी विनंति आहे." बिभीषण म्हणाला.

"तुझी भक्ति पुरे आहे. माझें मन भरताकडे व आपल्या मातांकडे लागलें आहे. माझा वनवास संपला आहे. भरतानें इतके दिवस प्रतीक्षा केली. आतां येथें राहणें अशक्य तूं पुष्पक विमान दिलें आहेस तेंच पुरे!" राम म्हणाला.

स्वरोचि चरित्र

वरुणा नदीच्या काठीं अरुणास्पद नामक गांवीं प्रवर नांवाचा एक निष्ठावान ब्राह्मण तरुण रहात असे. तो सर्व जग हिंडून पाहून यावें असें त्याला फार वाटे.

एकदां त्याच्या घरीं एक पाहुणा आला. तो एक मंत्रवेत्ता होता. त्याला एक औषधी द्रव्य माहीत होतें. त्याच्या सहाय्यानें एका घटकेंत कित्येक योजन दूरचा प्रवास करणें-देखील शक्य होतें. तो पाहुणा म्हणाला– "तुला जग हिंडून फिरून पहावयाचें असेल तर मी तुझ्या पायांला एक लेप लावतों." तो लेप लावल्यावर प्रवर हिमालय पर्वतांत सहजीं जाऊन पोंचला. तेथील वनश्री पहात हिंडत असतां त्याच्या पायाचा लेप वितळून गेला व त्यामुळें तो परत जाऊं शकला नाहीं. त्याच वेळीं त्याला वरूथिनी नांवाच्या एका गंधर्व स्त्रीचें वीणावादन ऐकूं आलें. प्रवर ती होती तेथें गेला. वरूथिनी त्याला पाहाल्यापासून त्याच्यावर मुग्ध झाली होती. ती त्याला तेथेंच राहण्यास आग्रह करूं लागली. पण प्रवर म्हणाला–"मी अग्निपूजक आहें. संध्याकाळ होण्यापूर्वीं मला अग्नीची पूजा करावयाची आहे."

वरूथिनीनें त्याला तेथेंच ठेवून घेण्याचा पुष्कळ यत्न करून पाहिला. शेवटीं प्रवर अग्निहोत्राचें ध्यान करून त्याच्या अनुग्रहानें आपल्या घरीं सुखरूप येऊन पोंचला.

प्रवर तिची इच्छा पूर्ण होण्यापूर्वींच निघून गेला. म्हणून विरूथिनी दुःखी कष्टी होऊन बसली होती. त्याच वेळीं तेथें कलि नांवाचा एक गंधर्व प्रवराचें रूप घेऊन तेथें

आला. वरूथिनीला तें कळलें नाहीं व त्यालाच प्रवर समजून ती त्याच्याबरोबर राहूं लागली. पुढें वरूथिनीला त्या गंधर्वापासून एक तेजस्वी मुलगा झाला. त्याला स्वरोचि म्हणूं लागले. त्यानें धनुर्वेदाबरोबर सर्व वेदांचा अभ्यास केला व षोडश कला अवगत करून घेतल्या.

तिकडे इंदीवर नांवाच्या विद्याधर गंधर्वाला मनोरमा नांवाची मुलगी झाली. तिच्या दोन मैत्रिणी होत्या. त्यांचीं नांवें अनुक्रमें विभावरी व कलावती अशी होतीं. विभावरी मंदर नांवाच्या विद्याधर गंधर्वाची मुलगी होती. कलावती एका मुनीची कन्या होती. तो मुनी ब्रह्मचार्याश्रमांत असतांनाच त्याला पुंजकीस्थल नांवाच्या अप्सरेपासून ती कन्या झाली होती. मुलगी जन्मल्या-बरोबर तिला सोडून पुंजकीस्थल स्वर्गलोकीं निघून गेली. त्या मुलीची वाढ चंद्रकिरणें पिऊन झाली म्हणून तिनें नांव कलावती असें पडलें.

एकदां मनोरमा आपल्या मैत्रिणी विभावरी व कलावती यांच्याबरोबर कैलास पर्वतावर हिंडत असतां एका अस्थिपंजरवत देहाच्या तपस्व्याला पाहून हंसली. तपस्व्यानें

तिला रागानें शाप दिला—"तुझ्या पाठीस राक्षस लागेल."

तें ऐकून तिच्या मैत्रिणी त्याला म्हणाला—"तूं तपस्वी आणि तुला एवढा राग ?" तें ऐकून त्या तपस्व्याला त्यांचापण राग आला. त्यानें त्यांना "रोगी व्हाल !" म्हणून शाप दिला. लगेच त्या रोगग्रस्त व कृश झाल्या.

त्यानंतर एका राक्षसानें मनोरमेचा पाठ-लाग केला. ती घाबरून पळूं लागली. तिला स्वरोचीनें त्या स्थितींत पाहिलें. त्याला तिनें तिला व तिच्या मैत्रिणींना शाप मिळाल्याची गोष्ट सांगितली व म्हणाली—"मला अक्ष-हृदय नांवाची विद्या अवगत आहे. ती रुद्राकडून स्वयंभूला, स्वयंभूकडून वशिष्ठाला, नंतर माझे आजोबा चित्रायुध यांना व त्यांच्यापासून माझे वडील इंदीवर यांना लग्नाच्यावेळीं व वडिलांपासून मला मिळाली. ती विद्या मी तुला शिकवून देतें. तूं त्या विद्येच्या सहाय्यानें त्या राक्षसाचा वध करून माझें रक्षण कर." तिनें सांगितल्याप्रमाणें स्वरोचीनें केलें. तो राक्षस दुसरा कोणी नसून मनोरमेचा बापच होता. ब्रह्ममित्र मुनींच्या इच्छेविरुद्ध त्यानें आड लपून बसून

सर्व आयुर्वेद शास्त्र शिकून घेतलें. आयुर्वेद विद्या शिकून घेतल्यानंतर मुनीच्या खुळेपणाबद्दल त्याला हंसूं आलें. मुनीला कारण समजल्यावर त्यांनीं त्याला "राक्षस हो!" असा शाप दिला. इंदीवरानें मुनींचे पाय धरून क्षमा मागितली तेव्हां त्यांनीं दया करून शापमोचन कसें होईल हें सांगितलें. स्वरोचीच्या हातून तुला शापमुक्ति मिळेल, असें ते म्हणाले.

इंदीवराला शापमुक्ति मिळाल्यावर त्यानें स्वखुषीनें मनोरमेचें स्वरोचीशीं लग्न करून दिलें व त्याला स्वतः शिकून घेतलेली आयुर्वेद विद्यादेखील शिकवून दिली.

लग्न झाल्यावर मनोरमेनें आपल्या दोघी मैत्रिणींना मुनीनें दिलेल्या शापाची गोष्ट सांगून त्यांना रोगमुक्त करण्यास आग्रह केला. तेव्हां स्वरोचीनें आयुर्वेद शास्त्राप्रमाणें औषध पाणी करून विभावरी व कलावती यांना रोगमुक्त केलें. मनोरमेशीं त्याचा विवाह झालाच होता. त्यानें विभावरीशीं व कलावतीशींपण लग्न करून घेतलें व सर्व सुखानें राहूं लागले. मनोरमेला विजय, विभावरीला मेरुनद व कलावतीला दुभास नांवाचे मुलगे झालें.

एकदां तो शिकारीस गेला असतां एक वनदेवी हरिणीचें रूप घेऊन समोर आली व म्हणाली—"मी तुला प्रेम केलें आहे. मला येऊन भेट. शिकार काय करतोस?" स्वरोचीनें चकित होऊन त्या हरिणीला पोटाशीं धरलें. हरिणीच्या जागीं एक वनदेवी पाहून स्वरोचीला आश्चर्य वाटलें. ती त्याची चवथी पत्नी. तिला एक देवतुल्य मुलगा झाला. त्याचें नांव स्वरोचिषमनु असें होतें.

४३. कोमेडो येथील राक्षसी पाली

मानवजातीच्या जन्मापूर्वीं या जगावर सरपटणाऱ्या पालीच्या जातीचे मोठे प्राणी होते. परंतु त्या जातीचा फार पूर्वींच लोप झाला. तरी त्यांचे वंशज पूर्वेकडील द्वीपांत आढळतात. कोमेडो, फ्लोरिस, रिंटजा इत्यादि द्वीपांत ते आढळतात. त्यांची लांबी १४ फुटापर्यंत असते. हा मांसाहारी प्राणी आहे. डुकरांची व हरिणांचीं पिलें हाच त्याचा आहार आहे.

